

"Məşvərət" bülleteni №16 (fevral, 1999)

"Azərbaycanda özəl biznesin və bazar iqtisadiyyatının inkişafına yardım" layihəsi
Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (Center for International Private Enterprise -
CIPE, ABŞ) vəsaiti hesabına çap olunur

Bülletenin redaktoru: Nəcəf Nəcəfov, Redaktor müavini: Ədalət Tahirzadə, Məsul katib:
Firudin Musayev, Abil Bayramov, Bilgisayar tərtibatçısı: Etibar Axundov

Mündəricat

1. CORC MUDI-STÜART. YUXARI DAİRƏLƏRDƏ KORRUPSIYA
VƏ O, CƏMIYYƏTƏ NƏYİN BAHASINA BAŞA GƏLİR?
2. QULAMHÜSEYN ƏLİYEV. ABŞ KONQRESİ
(başlanğıcı ötən sayımızda)
3. DR. NİHAD DALĞIN. ALTERNATİV SİĞORTA
4. NİYAZI MEHDI. MÜŞAHİDƏÇİ MİSSİYASI VƏ SEÇKİLƏR
(İkinci məqalə)
5. RASİM MUSABƏYOV. BORC İTTİFAQLARI
(TƏŞKİLİN VƏ HÜQUQI NIZAMLAMANIN BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏSİ)
6. ABİL BAYRAMOV. HAKİM SEÇKİSİNİN PRİNSİPLƏRİ BARƏDƏ

YUXARI DAİRƏLƏRDƏ KORRUPSIYA
və o, cəmiyyətə nəyin bahasına başa gəlir?

Corc Mudi-Stüart

Korrupsiya iqtisadi siyasətə və inkişaf edən dünyada demokratiyanın təşəkkülünə necə təsir göstərir? Bu mühüm həyati məsələ bütün dünyada diqqəti özünə daha çox cəlb etdikcə, biz bu sosial bəla ilə mübarizənin daha əhəmiyyətli qabarmalarını müşahidə edirik: Latın Amerikasında antikorrupsiya kodeksinin qəbulundan rüşvətin yolverilməzliyi barədə maddələrin dövlət kontraktlarına daxil edilməsi təcrübəsinin geniş yayılmasına qədər. Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzi (BÖSM) Braziliyada qanunvericilik orqanlarının görkəmli nümayəndələrinin, müəssisələrin və kütləvi informasiya vasitələrinin rəhbərlərinin iştirakı ilə beynəlxalq konfrans keçirilmişdir, haradakı inandırıcı şəkildə nümayiş etdirilmişdiki, vəzifəli şəxslərin korrupsiyalaşması sazişlərin qiymətlərinin şişirdilməsinə necə gətirib çıxarır. Aşağıda göstərilən məqaləni həmin konfransın əsas məruzəçilərindən biri olan Corc Mudi-Stüart yazmışdır. Onun korrupsiyanın miqyaslarının azaldılması üzrə təhlili xülasələri və rəyləri bütün dünyada istifadə oluna bilər.

Korrupsiya haqqında söhbətin nədən başlamasından asılı olmayaraq, birinci növbədə bu hadisəyə tərif vermək zəruridir. Çox güman ki, "İctimai elmlər ensiklopediyası"nın təklif etdiyi ifadə yerdə qalanlardan ən dürüst və yığcamdır: "Korrupsiya şəxsi mənfəət əldə etmək məqsədilə dövlət vəzifəsindən sui-istifadə etməkdir". Sözsüz ki, belə tərif olan milli və yerli səviyyəli vəzifəli şəxslərin, siyasətçilərin satın alınmasının bütün növlərini əhatə edir, lakin özəl bölmədə rüşvətxorluğu istisna edir.

Eləcə də "dövlətin yüksək dairələrində olan korrupsiya"nı və yaxud yüksək rütbəli vəzifəli şəxslər, nazirlər, dövlət başçıları arasında müşahidə olunan "iri korrupsiya"nı immiqrasiya xidmətlərinin əməkdaşlarına, gömrük işçilərinə, polislərə və başqalarına xas olan "xırda korrupsiya"dan fərqləndirmək lazımdır. Söhbət sadəcə rüşvətlərin ölçüsündən getmir. Xırda rüşvətxorluq formal proseduru tez keçmək və ya onu heç keçməmək imkanını nəzərdə tutursa "iri korrupsiya"nın isə məsul qərarların qəbuluna təsiri ehtimal olunur.

Bütün diqqətimizi "iri korrupsiya"ya yönəltməklə biz heç də sıradı vətəndaşların, ələlxüsüs əhalinin məmur özbaşınalığı qarşısında aciz qalan kateqoriyalarının həyatını zəhərləyən xırda rüşvətxorluqla barışmağı düşünmürük. Lakin iri korrupsiya dövləti dağıtmağa qadirdir: onun nəzarətdən çıxdığı yerdə xırda rüşvətxorluğun qarşısının alınması haqqında heç düşünməyə dəyməz.

İri korrupsiyanı qidalandıran sazişlərin növlərini müəyyənləşdirmək üçün əsasən üç əsas meyar göstərmək olar. Onlardan birincisi sazişin rüşvətin ölçüsüylə müqayisə edilən həcmi: əgər layihənin və ya kontraktın dəyəri iri rəqəmlərlə ifadə edilmirsə ona heç fikir də vermirlər. İkinci meyar mükafatın tez bir zamanda alınması: heç kimə öz pulunu iki-üç il gözləmək perspektivi maraqlı deyil. Nəhayət axırıncısı, hansını ki, "məxfiləşdirmək meyli" adlandırmaq olar: saziş nə qədər mürəkkəb və texniki cəhətdən iri həcmli olarsa onun haqqında "narahət" sualların verilməsi şansı da bir o qədər az olar.

Bu meyarların tətbiqi belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, fəaliyyətin aşağıdakı növləri ilə bağlı əməliyyatlar korrupsiya üçün ən münbit zəmindir:

hərbi təchizatlar, aviataxnikanın, gəmilərin və telekommunikasiya avadanlığının tədarükü;

iri sənaye və aqrar sənaye və eləcə də irimiqyaslı tikinti layihələrində (məsələn, su bəndləri, limanlar, körpülər, şose magistralları) istehsalat təyinatlı mallar;

istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinə lisenziya;

məsləhət xidmətlərinin ödənilməsi;

dövlət tərəfindən topdansatış partiyalarının (məsələn, neftin, gübrələrin, sementin, məktəb dərsliklərinin və ya əczaçılıq preparatlarının) daim alınması.

Şübhəsiz ki, müxtəlif müqavilələrin cəlbədiciliyi çox geniş diapazon həddlərində variasiyadadır.

İri korrupsiyanın mexanizmində ən mühüm hissə yerli nümayəndədir. Bir qayda olaraq, iri korporasiyaların satış şöbələrinin rəhbərləri dünyanı yüz dollarlıq əskinaslarla dolu çamadanlarla gəzmirlər. Bunun əvəzinə onlar nümayəndə təyin edirlər (bu da çox zaman cəmiyyətdə hörmətə malik olan adam olur) ki, müqavilə alınarsa onun dəyərinin 10-20%-i ölçüsündə mükafat təklif edilir. Beləliklə, korporasiya özünü məsul işçi ilə hər hansı ləyaqətsiz münasibətlərdən azad edir. Korporasiyanın rəhbərliyinə heç də mütləq bilmək lazım deyildir ki, nümayəndə bu bol mükafatdan üçüncü ələ neçə faiz verib və yaxud, ümumiyyətlə, heç nə verməyib.

Rüşvət verənlə korrupsiyalaşmış məmur arasındakı bu məsafəyə baxmayaraq, çox adamlar çətin inanırlar ki, sanki qüsursuz ada malik olan korporasiyalar rüşvətxorluğa cəlb oluna bilərlər. Bu fakt onunla izah olunur ki, öz ölkəsində məmurların satın alınması hər yerdə cinayətə görə cəzalanın fəaliyyət sayıldığına baxmayaraq, vəzifəli xarici şəxsə özgə ərazisində (Amerika Birləşmiş Ştatları istisna olmaqla) rüşvətin verilməsi cinayət sayılmır.

Agent xidmətindən istifadənin törətdiyi bu qeyri-kriminal xarici rüşvətlərin və "mənə nə" münasibətinin belə uzlaşması iri korrupsiyanın nazim çarxını hərlədən həmin o qüvvədir.

Sazişlərin dəyərinin artması

Beləliklə, korrupsiyanın vurduğu ziyanı necə qiymətləndirmək olar? Ən aşkar effekt sazişin maya dəyərinin artmasıdır. Deyək ki, əgər verilən rüşvətin həcmi 10%-dirsə nəzərə almaq lazımdır ki, bu məbləğin ancaq cüzi hissəsi satıcı tərəfindən ödəniləcək, belə ki, sadəcə olaraq, o, bu məbləği satış qiymətinə əlavə edəcək. Doğrusu, rüşvətin verilməsi faktının özü belə satıcıya dəyər hətta rüşvətin həcmindən də artıq məbləğdə yüksəldilməsi imkanını verir. Əgər satış obyektı idxal olunmuş malladırsa, onda idxalın dəyəri alıcının haqq-hesabı ödəməsi üçün zəruri olan valyutanın məbləğini yüksəldəcəkdir. Amma ki, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə valyuta ehtiyatları olduqca məhduddur.

Lakin vurulan zərərin dərəcəsinə görə dəyər artması digər aspektlə

müqayisəolunmazdır. Elə ki şəxsi mənfəətin qazanılması imkanı reallaşır, müqavilənin verilməsi üzrə digər qanuni meyarların hamısı: dəyər, keyfiyyət, qoyuluş şərtləri və s.

kənara atılır. Nəticədə heç də ən optimal olmayan təchizatçı və/və ya icraçı seçilir, heç də ən yaxşı olmayan mallar alınır.

Dövlətin ehtiyaclarına ən çox uyğun olanlara yox, tamamilə lazımsız tədarüklərə və layihələrə üstünlük verilməsinə gətirib çıxaran qərarların belə təhrif olunmuş prioritetlərlə əsaslandırılmış qəbulunun yeganə bir səbəbi dövlət məmurlarının qiymətli mükafatlar ala bilmələridir. Hərbi tədarüklərin iri korrupsiyanın çiçəklənməsi üçün ən əlverişli kateqoriyaya aid olduğu yada salınsa, onda xüsusi tələbat olmadan tez-tez hərbi təchizatların edilməsinə təəccüblənməyə lüzum olmaz.

İri korrupsiyanın vurduğu iqtisadi zərərdən başqa ondan az ciddi olmayan mənəvi zərərdən də danışmamaq olmaz. İnkişaf etmiş ölkələrdə tez-tez belə arqumentlər eşitmək olar:

“Onların iş aparmaq təcrübələri ilə barışmaq lazım gəlir. Rüşvətxorluq onların mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. O şey ki burada qəbul olunmazdır, orada tamamilə normaldır” (“orada” sözü altında hər hansı inkişaf etməkdə olan ölkə nəzərdə tutulur). Lakin belə özünü doğrultma vicdanlı afrikalılar, asiyalılar, şərqli avropalılar və cənubi amerikalılar tərəfindən qeyzlə rədd edilir. Korrupsiyanın qabaqcıl industrial dövlətlərə nisbətən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha çox vüsət alması ilə razılaşmamaq olmaz, amma onun kiminsə mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olmasını təsdiqləmək doğru deyildir. Korrupsiyanın müxtəlif dövlətlərdə səviyyəsinin müqayisəli səciyyəsi

Baş qərargahı Berlində yerləşən, biznesdə korrupsiyaya qarşı qeyri-kommersiya alyansı olan “Transperensi interneşnl” təşkilatı bu gün 54 ölkəni əhatə edən çox faydalı olan Korrupsiyanın Təsir İndeksini işləyib hazırlamışdır. İndeksin əsasına hər bir ölkə üzrə ayrılıqda on tədqiqatın nəticələri qoyulmuşdur və heç olmasa dörd asılı olmayan tədqiqatın verilənlərini almaq mümkün olmayan ölkələr ora daxil edilməmişdir. Korrupsiyanın təzahüründən tam azad olan ölkəyə onballıq sistemlə ən yüksək ball verilir, sıfır isə ölkədə bütün sahibkarlıq üzərində zorun və rüşvətxorluğun hökm sürdüyünü göstərir.

Heç bir ölkə nə on və nə də sıfır ball almamışdır. Maksimal və minimal göstəricilər müvafiq olaraq Yeni Zelandiyaya (9,43) və Nigeriyaya (0,69) məxsusdur. Bəzi istisnalarla, siyahının yuxarı yarısındakı ölkələr sabit və möhkəm demokratik dövlətlərdir. Aşağı hissədə buna əks vəziyyət müşahidə olunur.

İri korrupsiya cəmiyyətin demokratik quruluşuna ciddi zərər vurur. Hələ 1777 ildə İngiltərə və İrlandiyanın görkəmli dövlət xadimi Edmund Berkin demişdi ki: “Korrupsiyanın çiçəkləndiyi bir cəmiyyətdə azadlıq uzun ömür sürmür”. O demək olar ki, Afrika və Latın Amerikası ölkələrində nə baş verəcəyini əvvəlcədən görmüşdü. Korrupsiya demokratiyanı tam iflasa uğratmasa da, amma sözsüz ki, bəzi ölkələrdə onun “aşınmasına” gətirib çıxarırdı. Məsələn, aydındır ki, korrupsiyalaşmış nazirlər və məmurlar onların əməllərini cəmiyyətə çatdıran söz azadlığına və mətbuat azadlığına yol verməzlər. Bunu etməyə heç parlamentdəki müxalifəti də qoymazlar. İri korrupsiya nəticəsində varlanma, korrupsiyalaşmış siyasətçilərə elə bu cür natəmiz üsullar vasitəsi ilə iqtidarda qalmağa çox yüksək dərəcədə yardım edir.

Biz gücsüz deyilik

İri korrupsiyanın vurduğu həm maddi və həm də mənəvi zərəri nəzərə alıqda “bununla necə mübarizə aparılmalıdır?” sualı meydana çıxır. Onu, ümumiyyətlə, kökündən qoparmaq haqqında düşünmək sadələşmə olardı. Lakin bir çox ölkələrdə “Transperensi interneşnl” ilə əməkdaşlıq edən və korrupsiyanı əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar etməyin mümkünlüyünə inanan xeyli təşkilat yaranmışdır. “Tİ”nin sərəncamverici direktoru Ceremi Poupun dediyi kimi, korrupsiyanı minimal riskli və yüksək gəlirli müəssisədən minimal gəlirli və yüksək riskliyinə çevirmək lazımdır.

Bu bəla ilə mübarizədə ilk vasitə cinayət hüququ olmalıdır. ABŞ-ın 1977-ci ildə çıxan xaricdə korrupsiya üsullarının yolverilməzliyi haqqında qanunu Amerika korporasiyalarının rəhbərlərinə birbaşa və ya vasitəçiliklə xarici məmuru və ya siyasətçini satın almağa cəhd etdikləri halda, onların ABŞ vətəndaşına rüşvət verməyə cəhd etdikləri hala nisbətən daha yüngül cəza alacaqlarına heç bir ümid vermir. Digər heç bir ölkədə buna oxşar qanun yoxdur, amma vəziyyətin dəyişiləcəyinə inanmaq lazımdır. ATƏT-in iştirakçısı olan dövlətlərin hökumətləri (bəziləri çox həvəssiz) yekdilliklə razılıq verdilər ki, başqa ölkənin

ərazisindəki rüşvətxorluğu da cinayəti elan etmək lazımdır baxmayaraq ki, bəzi ingilis hüquqşünasları eksterritorial qanunların İngiltərə qanunvericiliyinə zidd olduğuna əsaslanaraq etiraz etmişdilər, amma onların tutarqaları olduqca inandırıcı görünmədi, çünki, Böyük Britaniya terrorizmlə və narkotika idxalıyla mübarizəyə yönəlmiş eksterritorial qanunlara tabe olur. Şübhəsiz ki, ATƏT-in bütün ölkələrinin ərazilərində təklif olunan dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün xeyli vaxt tələb olunacaq.

ABŞ-ın xaricdə korrupsiya üsullarının yolverilməzliyi haqqındakı qanununun bəzi opponentləri iddia edirlər ki, o, səmərəli deyildir, çünki, onsuz da, Amerika şirkətləri rüşvət paylayır. Lakin qanunun səmərəliliyi barədə onun nə dərəcədə mükəmməl olması ilə yox, yaxşılığa doğru hansı dəyişiklikləri təmin etməyə qadir olması ilə mühakimə edirlər. ABŞ-ın xaricdə korrupsiya üsullarının yolverilməzliyi haqqındakı Qanunu bu sınaqdan şərtsiz olaraq çıxmışdır. Eləcə də digər iri ticarət dövlətlərinin buna oxşar qanunvericilik aktını qəbul etməyi bacarmadıqlarına görə amerikalı ixracatçıları öz rəqiblərindən geri qalmamaq üçün bəzən qeyri-leqal addımlar atmağa məcbur olmasını nəzərə alaraq, bu qanunun səmərəliliyi barədə nəticə çıxarmaq olar.

Rüşvətxorluq qeyri-qanunidir

Rüşvətxorluğun qanunla cəzalanın cinayətelan edilməsi korporasiyalar üçün vergiqoyulmaya şərtsiz olaraq təsir edəcəkdir. Bu yaxınlara qədər Avropanın bütün ölkələrində kortəbii yaranmış belə qəbul olunmaz şərait mövcud idi ki, xaricdə veriləcək rüşvətlərin məbləği "işgüzar xərclər" kimi tərtib edilir və vergidən azad olunurdu. Bu da mahiyyətə korrupsiyanın maliyyə mənbəi xidmətini göstərirdi. ATƏT-in iştirakçıları olan ölkələrin hamısı vəziyyətin qaydaya salınmasına meylli və hazır olduqları barədə bəyanat vermişdir, Böyük Britaniyada isə artıq bu, həyata keçirilmişdir. Anqlosakson ümumi qanunvericiliyinə görə, müttəhimin günahı sübuta yetirilməyincə günahsız sayılmasına baxmayaraq, vergi orqanları ilə mübahisələrin həllində təqsirsizlik prezumpsiyası rol oynamır.

Rüşvətxorluğun yeni statusu eləcə də auditorların vəziyyətini də dəyişəcəkdir. Əgər auditor şirkətin hesabında bu və ya digər köçürmənin gizli yarandığı barədə məlumat verməzsə (bu da ki, hər bir kənarauditorun birbaşa vəzifəsidir) onda razı qalmayan hər hansı səhmdar elə oradaca onu səhlənkarlıqda günahlandırır və məhkəməyə verə bilər. "Transperensi interneşnl" bu yaxınlarda "Biznesdə təmizlik adaları" adı altında daha bir maraqlı konsepsiya işləyib hazırlamışdır ki, o da dövlət sahəsindəki bütün iri müqavilələrə "Antikorrupsiya paktının" (AKP) maddələrinin daxil edilməsinə əsaslanır. AKP-yə görə, müqavilənin tərəfləri, müqaviləni imzalayan dövlət məmurları və korporasiyaların rəhbərləri onunla əlaqədar "mükafat"ları heç bir şəkildə zorla almamağı və təklif etməməyi öhdələrinə götürürlər. (Axırncı səhifədə nümunə göstərilir). Onun maddələrini aşkar şəkildə pozan korrupsiya xarakterli ixtiyari fəaliyyətə görə AKP-nin sanksiyaları günahkarların uzun müddətə "qara siyah"ıya salınmasından və bundan əvvəl bağlanmış müqavilənin ləğvindən ibarətdir.

"Təmizlik adaları"na qarşı o tutarqaları irəli sürmək olar ki, müqavilə münasibətlərinin hər iki tərəfi onsuz eləməyə borclu olduqlarını (rüşvəti təklif etməmək və almamağı) edirlər. Buna baxmayaraq, elə inandırıcı faktlar mövcuddur ki, konkret müqaviləyə daxil edilmiş konkret antikorrupsiya öhdəliyi və onlar yerinə yetirilmədikdə tətbiq olunacaq müfəssəl yazılmış sanksiyalar ümumi ibarələr və "özünü düzün aparmaq kimi mücərrəd vədlərə münasibətdə" iştirakçılar tərəfindən daha ciddi qavranılır.

"Signalverənlər" in, yəni rəislərinin dövlət müqavilələrindən həddən artıq və ya jizli şəxsi gəlir əldə etmələri barədə məlumat verənlərin həvəsləndirilmə və mükafatlandırılmasını nəzərdə tutan Amerika qanunları son zamanlar avropalıların diqqətini daha çox cəlb etməkdədir. İctimai rəy bu təcrübəyə getdikcə daha çox meyllənir, "signalverənlər"ə isə korrupsiyaya qarşı mübarizədə faydalı vasitə kimi baxılır. Lakin gələcəkdə diqqət daha çox "signalverənlər" in mükafatlandırılmasına yox, müdafiəsinə veriləcək.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə konsessiya şərtləri daxilində iri layihələrin maliyyələşdirilməsini təmin edən maliyyə təşkilatları da (xüsusilə beynəlxalq) mühüm rol oynayır. Günbəgün daha çox başa düşülür ki, ayrılmış fondların təyinat məqsədləri üçün istifadə olunması və daha korrupsiyalanmış təchizatçılar və sazişdə iştirak edən dövlət məmurları tərəfindən mənimsənilməməsi üzrə nəzarət belə təşkilatların vəzifəsidir. Məsələn, Ceyms Vulfenson Beynəlxalq Bankın prezidenti təyin olunduğu ilk günlərdən antikorrupsiya tədbirləri barədə məsələni Bankın fəaliyyətindəki üstün istiqamətləri sırasına daxil etmişdir.

Bu gün heç kəs bu faktı danmır ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrə göstərilən yardım (kasıblanmış dövlətlər üçün bu nə qədər vacib olursa olsun) rüşvətlərə sərf olunacaqsa o, donor ölkələr tərəfindən dəstəklənməyəcəkdir.

Nəhayət, iri korrupsiya ilə mübarizədə əldə olunan vasitələri nəzərdən keçirdikdə ictimai rəy kimi vasitənin səmərəliliyini az qiymətləndirmək olmaz. Bu mühüm sahədə çoxlu səy göstərilməsi tələb olursa da elə bu faktın özü, yəni cəmiyyətin korrupsiya barəsində daha çox danışması və ona qarşı əksfəaliyyətin mühümlüyünü anlaması yaxşı əlamətdir.

Korrupsiyanın ən aşağı səviyyəsi haradadır?

Yer	Ölkə	1996	1995
1	Yeni Zelandiya	9.43	9.55
2	Danimarka	9.33	9.32
3	İsveç	9.08	8.87
4	Finlandiya	9.05	9.12
5	Kanada	8.96	8.87
6	Norveç	8.87	8.61
7	Sinqapur	8.80	9.26
8	İsveçrə	8.76	8.76
9	Niderland	8.71	8.69
10	Avstraliya	8.60	8.80
11	İrlandiya	8.45	8.57
12	Böyük Britaniya	8.44	8.57
13	Almaniya	8.27	8.14
14	İsrail	7.71	-
15	ABŞ	7.76	7.79
16	Avstriya	7.59	7.13
17	Yaponiya	7.05	6.72
18	Honkonq	7.01	7.12
19	Fransa	6.96	7.00
20	Belçika	6.84	6.85

21	Çili	6.80	6.94
22	Portuqaliya	6.53	5.56
23	CAR	5.68	5.62
24	Polşa	5.57	-
25	Çexiya	5.37	-
26	Malayziya	5.32	5.28
27	Cənubi Koreya	5.02	4.29
28	Yunanıstan	5.01	4.04
29	Tayvan	4.98	5.08
30	İordaniya	4.89	-
31	Macarıstan	4.86	4.12
32	İspaniya	4.31	4.35
33	Türkiyə	3.54	4.10
34	İtaliya	3.42	2.99
35	Argentina	3.41	5.24
36	Boliviya	3.40	-
37	Tailand	3.33	2.79
38	Meksika	3.30	3.18
39	Ekvador	3.19	-
40	Braziliya	2.96	2.70
41	Misir	2.84	-
42	Kolumbiya	2.73	3.44
43	Uqanda	2.71	-
44	Filippin	2.69	2.77
45	İndoneziya	2.65	1.94
46	Hindistan	2.63	2.78

47	Rusiya	2.58	-
48	Venesuela	2.50	2.66
49	Kamerun	2.46	-
50	Çin	2.43	2.16
51	Banqladeş	2.29	-
52	Keniya	2.21	-
53	Pakistan	1.00	2.25
54	Nigeriya	0.69	-

Mənbə : “Transperensi interneti” tərəfindən hazırlanmış Korrupsiyanın Təsir İndeksi, 1995-1996 illər.

Siyahıdakı yer ancaq bir sıra sorğuların nəticələrinə əsaslanır və ancaq korrupsiyanın səviyyəsinin biznesmenlər tərəfindən qiymətləndirilməsini əks etdirir. Tədqiqat 1995 ildə ölkələrin az miqdarında aparılmışdır və buna görə də o ilin indeksi ancaq təqribi müqayisə üçün verilmişdir.

Antikorrupsiya Paktının korporasiyalara aid əsas maddələri Antikorrupsiya paktı maddələrinin dövlət sahəsindəki müqavilələrə aid olduğu ölkələrdə iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirmək istəyən şirkətlər öhdəlik məktubunu imzalamalıdırlar və bu sənədin tələblərinə riayət etməlidirlər. Bu məktubda aşağıdakı maddələr olmalıdır:

1. [Şirkətin adı] anlayır ki, korrupsiya bir çox ölkələrin sosial və iqtisadi inkişafına ... zərər vurur. Biz yekdilliklə bu fikirlə razıyıq ki, bütün qüvvələri aşkarlığın və məsuliyyətin, xüsusən də beynəlxalq inkişaf, ticarət və investisiyalar kimi sahələrdə möhkəmlənməsinə yönəltmək zəruridir.

2. [Şirkətin adı] hökumət tərəfindən aşkarlığın və məsuliyyətin möhkəmləndirilməsi məqsədilə atılmış addımları alqışlayır. [Şirkətin adı] bununla əlaqədar:

a) müsabiqə ərizəsini müzakirə edən vəzifəli şəxslərin hansı birinə rüşvət və eləcə də şirnikləndirmənin digər hər-hansı növünü təklif etməyəcək və verməyəcəkdir;

b) bunu öz adından etməyə heç kimə (istər onun əməkdaşı və ya müstəqil agent olsun) icazə verməyəcəkdir;

v) öz müsabiqə ərizəsində hər-hansı şəxslərə korporasiyanın əməkdaşları istisna olmaqla (lakin bu korporasiyanın əməkdaşlarına verilmiş mükafatlar haqqında məlumat daxil olmaqla) müsabiqə ərizəsinin ödənişləri (istər edilmişlər, istərsə də müsabiqənin udulacağı təqdirdə) ilə bağlı olan bütün benefisiarlar haqqında tam məlumat verəcəkdir;

q) rəsmi olaraq öhdəsinə götürür ki, [ölkənin adı] olan əməkdaşları və agentləri arasında bu ölkənin qanunlarına riayət etmələrini, xüsusilə də vəzifəli şəxslərə rüşvət və ya şirnikləndirmənin digər hər-hansı qeyri-qanuni növünü təklif etməmələrini və verməmələrini (birbaşa və ya dolay yolla) tələb edən sərəncamı yayacaqdır.

.....

(Tarix)

.....

(İmza) Baş korporasiyanın baş rəhbəri

Əlavə məlumatı “Transperensi interneti”nin Berlindəki ofisindən və ya World Wide Web <http://www.transparency.de> vasitəsi ilə almaq olar.

Amerika dövlətlərinin antikorrupsiya kodeksi

Korrupsiya və rüşvətxorluğun miqyaslarından narahat olan Amerika Dövlətləri Təşkilatının iştirakçıları olan ölkələr 1996 ildə misli görünməmiş konvensiyanı ratifikasiya edib. Milli qanunvericiliyin Kodeksin tələblərinə tam uyğunlaşdırılması məqsədilə bəzi iştirakçı dövlətlər üçün hələ bir sıra daxili qanunların qəbulunun zəruri olmasına baxmayaraq, xeyli əməli tərif və mexanizmləri əks etdirdiyindən konvensiya çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. ADT hökumətlərinə olan rüşvətxorluq və jizli gəlirlərə görə cinayət məsuliyyətinin nəzərdə tutulması tələbi kodeksin əsasını təşkil edir. Digər əsas maddələr arasında aşağıdakıların adını çəkmək olar:

Başqa ölkənin hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən aparılan istintaqa yardım göstərməkdən imtina etmək üçün əsas kimi "bank sirri"ni istifadə etmək qəti qadağandır. Hətta əgər dövlətlər arasında canilərin təhvil verilməsi haqqında saziş yoxsa da Kodeksin ratifikasiyası bunun üçün hüquqi əsasdır.

Kodeksin verdiyi tərifə müvafiq olaraq, korrupsiya pul rüşvətlərinin alınmasından əlavə, qeyri-maliyyə şəklində "borc verilməsi"ni və mükafatlandırmanı da əhatə edir. Bundan əlavə, rüşvətverən və ya qarşılıqlı xidməti göstərən üçün əlverişli olanda vəzifəli şəxsin fəaliyyətsizliyi də korrupsiya kimi qiymətləndirilir.

Konvensiyanın şərtlərinə görə, vəzifəli şəxslərin qeyri-qanuni varlanması korrupsiya hesab edilir və onu imzalamış dövlətlər bu əməli qanunvericiliklə (əgər belə qanun hələ qəbul edilməyibsə) cinayət cəzasına cəlb olunan etməlidir.

ADT ölkələri korrupsiyanı kökündən kəsmək üçün bir sıra qabaqlayıcı mexanizmləri işə salmağa razılaşıb. O cümlədən bəzi hökumət məmurlarının gəlirlərinin və əmlakının qeydə alınması və nəşr edilməsi, həm dövlət bölməsində və həm də özəl bölmədə

"siqnalverənlər"in müdafiəsi üçün tədbirlər və eləcə də rüşvət verməkdə suçlanmış şəxslər və şirkətlər üçün vergi güzəştlərini istisna edən qanunlar buraya aiddir.

Konvensiyanı ADT-yə üzv olan dövlətlərin təqribən hamısının ratifikasiya etməsi çox əlamətdar faktdır. Konvensiyanın mətninin preambulasında deyilir ki, bölgə ölkələrinin hökumətləri "əmindir ki, korrupsiya ilə mübarizə demokratik institutları möhkəmlədir və iqtisadiyyatda sui-istifadənin və cəmiyyətin mənəvi sağlamlığına zərər vurulmasının qarşısını alır".

ABŞ KONQRESİ **(başlanğıcı ötən sayımızda)**

QULAMHÜSEYN ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü

4. Palataların daxili quruluşu

a) Palataların sədrləri

Nümayəndələr Palatasına Spiker rəhbərlik edir. Spiker yeni çağırış Konqresin ilk sessiyasında Palatanın bütün üzvləri tərəfindən seçilir. Adətən üstünlük təşkil edən partiyanın nümayəndəsi Spiker olur.

Spiker ABŞ-in dövlət iyerarxiyasında yüksək yerlərdən birini tutur. O, Prezident məsəbinin ikinci varisi hesab olunur. Yeni Vitse-prezidentdən sonra boşluq yarandıqda Spiker ABŞ Prezidenti mənəbini tutur.

Spikerin səlahiyyəti və funksiyaları xeyli genişdir. O, Nümayəndələr Palatasının bütün fəaliyyətinə rəhbərlik edir, gündəliyi müəyyən edir, müzakirə və debatları təşkil edir, iclas zamanı qaydanı və müəyyən olunmuş prosedur məsələlərinə dair mübahisələri həll edir, bu və ya digər qanun layihəsinin hansı komitə tərəfindən baxılmalı olduğunu qəti müəyyən edir, razılaşdırıcı komitənin üzvlərini təyin edir, yeni seçilmiş üzvlərin siyahısını tərtib edir, palatanın möhürünü saxlayır. Spikerin ən mühüm səlahiyyətlərindən biri "tanıma hüququ" adlanır. Bu hüquq o deməkdir ki, qanun layihələrinin müzakirəsi zamanı konqresmenlərin

söz alıb-almaması, yaxud da hər hansı təkliflə çıxış etmək üçün ona imkan verilib-verilməməsi bütünlüklə Spikerin mülahizəsindən asılıdır.

Spiker müzakirələrdə və səsvermədə iştirak hüququnu saxlayır. Lakin adətən Spiker səslər bərabər olduqda səsvermədə iştirak edir və onun adı səsvermə siyahısına daxil edilmir.

Nümayəndələr Palatasının seçdiyi bütün vəzifəli şəxslər Spikerə hesabat verir. Spiker həmçinin Palatanın məmurlarına (Nümayəndələr Palatasının klerki, katiblər, pristav, kapellan, poçtmeyster və parlament təcrübəsi üzrə ekspert)– rəhbərlik edir. Parlament təcrübəsi üzrə ekspert Spikerə və kongresmenlərə hüquqi və texniki məsləhətlər verir, bu və ya digər prosedur qaydasının təfsiri və tətbiqinə dair mübahisələr olduqda rəy verir.

Senatın sədri vəzifəyə görə Vitse-prezidentdir. Vitse-prezident Senatın iclaslarını apara və yalnız səslər tən yarı bölündükdə səsvermədə iştirak edə bilər. Lakin təcrübədə Vitse-prezident bu hüquqdan nadir hallarda istifadə edir. Senat Vitse-prezidentin olmadığı bütün müddət üçün müvəqqəti sədr seçir və o, Palatanın işinə faktik rəhbərlik edir.

Senat sədrinin səlahiyyətləri Spikerin səlahiyyətlərinə oxşardır, lakin nisbətən məhduddur. Belə ki, onun “tanıma hüququ” yoxdur. Senatın özünün ayrıca məmurları vardır. Buraya Senatın katibi, kapellan, pristav, qanunvericilik məsələləri üzrə müşavir aiddir.

B) Komitələr

Kongresin komitələr sisteminə daimi, xüsusi, birləşmiş, razılaşdırıcı komitələr və “bütün palata” komitəsi aiddir.

Daimi komitələr Kongresin qanunvericilik və nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsində müstəsna rol oynayır. Qanun layihəsinin taleyi demək olar ki, daimi komitələrdə həll olunur. Daimi komitələrin nəzarət səlahiyyətləri də xeyli genişdir. Nazirlər hər il öz fəaliyyətləri haqqında müvafiq daimi komitələrə hesabat verməlidir. Daimi komitələr xüsusi dinləmə prosedurundan istifadə etməklə təhqiqat apara bilər. Təhqiqat adətən nazirlərin və yüksək vəzifəli hökumət məmurlarının qanunu pozmada, yaxud sui–istifadə hallarında ittiham olunması ilə əlaqədar aparılır. Daimi komitələr həmçinin xüsusi şirkətlərə və ictimai təşkilatlara münasibətdə də təhqiqat apara bilər. Daimi komitələr şahidlər çağırmaq və onların ifadələrini dinləmək hüququna malikdir.

Hal-hazırda Nümayəndələr Palatasında 22, Senatda isə 16 daimi komitə yaradılmışdır.

Nümayəndələr Palatasının daimi komitələri bunlardır: kənd təsərrüfatı; təxsisatlar; silahlı qüvvələrin işləri; bank işi, maliyyə və şəhər problemləri; büdcə; Kolumbiya mahalının işləri; təhsil və əmək; enerji və ticarət; xarici işlər; hökumət əməliyyatları üzrə; palatanın inzibati məsələləri üzrə; daxili və ada işləri; dəniz ticarət gəmiçiliyi və balıqçılıq; poçt idarəsi işləri və mülki qulluq; ictimai işlər və nəqliyyat; qaydalar; elm, kosmos və texnika; kiçik biznes məsələləri; vəzifəli şəxslərin qulluq davranışı standartları; veteranların işləri; gəlirlər və xərclər.

Senatın daimi komitələri bunlardır: kənd təsərrüfatı, ərzaq və meşə ehtiyatları; təxsisatlar; silahlı qüvvələrin işləri; bank işləri, mənzil tikintisi və şəhər problemləri; büdcə; ticarət, elm və nəqliyyat; enerji və təbii ehtiyatlar; ətraf mühit məsələləri və ictimai işlər; maliyyə; xarici işlər; hökumət məsələləri; məhkəmə quruculuğu məsələləri; əmək və insan ehtiyatları; rəqlament və Senatın inzibati məsələləri; kiçik biznes məsələləri; veteranların işləri.

Hər bir daimi komitə səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə köməkçi komitələr yaradır. Hal-hazırda Kongresdə 200-dən çox köməkçi komitə fəaliyyət göstərir. Kongresmen və senatorlar eyni zamanda bir neçə daimi komitə və köməkçi komitələrin üzvü ola bilər. Orta hesabla bir kongresmen 4-5, senator 10-dan çox, bəzi senatorlar isə 15 və daha çox daimi komitə və köməkçi komitələrin işində iştirak edir.

Xüsusi komitələr konkret məsələlər üzrə yaradılır və müvəqqəti xarakter daşıyır. Nümayəndələr Palatasında kəşfiyyat, ahılların işləri, narkomaniya problemləri üzrə, Senatda isə kəşfiyyat, hinduların işləri, etika üzrə xüsusi komitələr fəaliyyət göstərmişdir.

Birləşmiş Komitələr Konqresin hər 2 palatasının üzvlərindən ibarət tərkibdə təşkil olunur və müəyyən sahələrdə palataların fəaliyyətini əlaqələndirir. Hal hazırda üç birləşmiş komitə mövcuddur : iqtisadi komitə, vergi komitəsi və Konqresin kitabxanası üzrə komitə.

Razılaşdırıcı komitələr konkret məsələlər və qanun layihələri üzrə Nümayəndələr Palatası və Senat arasında vahid mövqe olmadıqda ortaq rəyə gəlmək üçün hər 2 palatanın bərabər sayda üzvlərindən yaradılır.

“Bütün palata” komitəsi hər hansı qanun layihəsinin müzakirəsini sürətləndirmək məqsədilə Palatanın tam tərkibdə xüsusi iclasıdır. Bu halda Palata komitə kimi çıxış edir və müzakirələr sadə, daimi komitələrin prosedurasına uyğun aparılır.

V) Partiya fraksiyaları

Konqresdə 2 böyük partiya fraksiyası vardır: respublikaçılar və demokratlar. Palatada yerlərin əksəriyyətini qazanmış partiya çoxluq partiyası, digəri isə azlıq partiyası adlanır. Hal-hazırda respublikaçılar hər 2 palatada çoxluq təşkil edir. Onlar Nümayəndələr Palatasında 228 (demokratlar 206), Senatda isə 55 (demokratlar 45) yerə malikdir.

Palataların hər birində partiya fraksiyaları ayrılıqda fəaliyyət göstərir. Lakin Senatda fraksiyaların təsiri nisbətən zəifdir.

Quruluş baxımından fraksiyalar, bir qayda olaraq, aşağıdakı kimi təşkil olunur: lider, “knut”lar (partiya təşkilatçıları), partiya komitələri, kokuslar (ümumi yığıncaqlar).

Fraksiyanın lideri həmin fraksiyanın ümumi yığıncağında seçilir. Partiya iyerarxiyasına görə, çoxluğun lideri Nümayəndələr Palatasında Spikerdən sonra 2-ci, Senatda isə 1-ci şəxs hesab olunur. Azlığın lideri isə hər 2 palatada partiya iyerarxiyasının 1-ci pilləsini tutur. Fraksiyanın lideri qanunvericilik fəaliyyətində müvafiq partiyanın strategiyasının planlaşdırılmasına və fraksiyanın birliyinin təmin olunmasına, habelə ictimaiyyət və mətbuatla əlaqələrə görə məsuldur. Nümayəndələr Palatasında müzakirələr zamanı ilk söz çoxluğun liderinə verilir.

Lider fraksiyanın sırası üzvlərinə təsir göstərmək üçün geniş imkanlara malikdir. Belə ki, nüfuzlu komitələrə təyin olunma, seçki kampaniyasının aparılmasında kömək göstərilməsi, təşəbbüslərin müdafiə olunması liderin mövqeyindən çox asılıdır.

Fraksiyanın lideri palatanın sırası üzvlərinə nisbətən daha çox haqq alır, əlavə xidməti sahəyə və çoxsaylı şəxsi yardımçı aparata malikdir.

“Knut”lar (partiya təşkilatçıları) seçkili partiya funksionerləridir. Onlar fraksiya lideri ilə sırası üzvlər arasında əlaqələndirici rol oynayır, liderin göstərişlərini həyata keçirir və sırası üzvlərə çatdırır, partiya intizamını gözləyir, fraksiya üzvlərinin səsvermədə və müzakirələrdə iştirakına nəzarət edir, bu və ya digər məsələdə hansı mövqeyi tutmağı və necə səs verməyi onlara xatırladır. “Knut”ların müavinləri və köməkçiləri olur.

Fraksiyalar adətən bir neçə komitə yaradır: siyasi, aparıcı, seçki kampaniyası üzrə və s. Siyasi komitə müvafiq partiyanın qanunvericilik sahəsində platformasını və proqramını hazırlayır, aparıcı komitə daimi komitələrin tərkibinə müvafiq fraksiyadan olan namizədləri müəyyən edir, seçki kampaniyası üzrə komitə növbəti müddətə seçilmək istəyən fraksiya üzvlərinə kömək edir. Digər partiya komitələri də yaradıla bilər.

Kokus fraksiyanın ümumi yığıncağı olub müvafiq fraksiyanın ümumi mövqeyini müəyyən edir, lideri seçir, partiya komitələrini yaradır.

5. Konqresin iş qaydası

a) Sessiyalar.

Yeni çağırış Konqresin ilk sessiyası seçki ilindən sonrakı ilin yanvar ayının 3-də başlanır. Sessiyanın sonrakı gedişini Konqresin özü müəyyənləşdirir. Hər çağırış Konqres 2 sessiya keçirir və sessiyalar fasilələrlə bütün il boyu davam edir. Palatalar adətən ayrılıqda iclas keçirir. Nümayəndələr Palatası hər iş gününün sonunda iclasın başqa günə keçirilməsi haqqında qərar qəbul edir. İclasın başqa günə keçirilməsi “qanunvericilik günü”nün qurtarması, yeni nəzərdə tutulmuş gündəlik üzrə işin başa çatması deməkdir. Ona görə də Nümayəndələr Palatasının “qanunvericilik günü” təqvimi günü ilə üst-üstə düşür. Senatın iclaslarında isə fasilə elan olunur, lakin bu, nəzərdə tutulan gündəliyin başa çatması demək deyildir. Ona görə də Senatın “qanunvericilik günü” adətən bir neçə təqvim gününü əhatə edir.

İclas təxirə salınarkən (fasilə elan olunarkən) konkret gün göstərmirsə bu, sessiyanın başa çatması və parlament tətilinin başlanması deməkdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, palatalardan biri digərinin razılığı olmadan üç gündən artıq müddətə öz iclasını təxirə sala bilməz.

b) Palataların gündəlik iş rejimi

Nümayəndələr Palatasının gündəlik iş rejimi belədir. Kapellan dua oxuduqdan sonra Spiker öz yerini tutur və yetərsayı yoxlayır. Konqresmenlərin yarından çoxu iştirak edərsə iclas səlahiyyətli hesab olunur. Sonra “Palatanın jurnalı” oxunur və təsdiq olunur. “Palatanın jurnalı” gündəlik iclasın məzmununun ümumi təsvir olunduğu, yetərsayın və səsvermənin nəticələrinin göstərildiyi rəsmi dövlət sənədidir. Daha sonra növbədənəkənər məsələlər meydana çıxarsa onlara baxılır və ictimai qanun layihələrinin daimi komitələrə göndərilməsi zamanı buraxılmış səhvlər düzəldilir. Bir çox hallarda bu cür məsələlər palata tərəfindən müzakirə açılmadan Spiker tərəfindən təkbəşinə həll olunur.

Daha sonra “Spikerin stolunda olan” məsələlərə baxılır. Buraya prezidentin veto qoyduğu qanun layihələri; müzakirələr zamanı hansı məsələlərə üstünlük verilməsə haqqında qətnamələr; Senatdan daxil olmuş qanun layihələri; Palatanın irəli sürdüyü və Senatın düzəlişlər etdiyi layihələr; Spikerin qərarına konqresmenlərin apellyasiyaları və s. aiddir. Bu məsələlər adətən müzakirə açılmadan Spiker tərəfindən mahiyyəti üzrə baxılmaq üçün uyğun daimi komitələrə göndərilir.

Həmin məsələlər qurtardıqdan sonra əvvəlki iclasın qanunvericilik vaxtında baxılan və müzakirəsi başa çatmamış məsələlər nəzərdən keçirilir. Gündəliyin “səhər saati” adlanan növbəti hissəsində komitələrin təqdim etdiyi qanun layihələri müzakirə olunur.

Daha sonra Palata gündəliyin əsas məsələlərinə keçir, yəni faktik olaraq fraksiya liderlərinin müəyyən etdiyi və Palata rəhbərliyinin nəzərdə tutduğu, Palatanın isə formal bəyəndiyi məsələlərə baxılır. Bunlar adətən istənilən zaman baxıla bilən qanun layihələri və digər layihələr olur. Senatın gündəlik iş rejimi buna oxşardır.

V) Qanunvericilik təqvimləri və siyahıları

Nümayəndələr Palatasında qanun layihələri 5 müxtəlif siyahıya daxil edilir və bu siyahılara uyğun olaraq qanunvericilik təqvimləri müəyyən olunur.

“İttifaq (federal) siyahı”. Buraya “Ölkənin vəziyyəti haqqında” Prezidentin Konqresə müraciəti ilə əlaqədar olaraq dövlət gəlirlərinə, ümumi təxsisatlara aid olan qanun layihələri, habelə maliyyə vəsaitlərin ayrılması ilə birbaşa və ya dolayısı ilə bağlı olan ictimai qanun layihələri daxil edilir. Bu siyahıya daxil edilmiş qanun layihələri Palatanın iclasının istənilən vaxtında müzakirəyə çıxarıla bilər.

“Nümayəndələr Palatasının siyahısı”. Bu siyahıya dövlət gəlirləri və təxsisatlarla bağlı olmayan ictimai qanun layihələri daxil edilir.

“Xüsusi (özəl) siyahı”. Bu siyahıya ayrı-ayrı şəxslərə və firmalara aid olan qanun layihələri daxil edilir. Bu siyahıya daxil edilmiş layihələr sadələşdirilmiş prosedur üzrə hər ayın 1-ci və 3-cü çərşənbə axşamı günləri müzakirəyə çıxarılır.

“Razılıq siyahısı”. Bu siyahıya 1-ci və 2-ci siyahılara daxil edilmiş mübahisəsiz qanun layihələri daxil edilir. Palatanın hər hansı bir üzvünün qanun layihəsini “razılıq siyahısı”na daxil etmək haqqında təklif vermək hüququ vardır və belə təklif müzakirəsiz qəbul olunur. Bu siyahıya daxil edilmiş layihələr hər ayın 1-ci və 3-cü bazar ertəsi günü müzakirəyə çıxarılır.

“Komitələrin qanun layihələrinə baxmaqdan kənarlaşdırılması təklifləri” siyahısı. Bu siyahıya daxil edilmə qaydası aşağıdakı kimidir. Hər bir konqresmen verilmiş qanun layihəsini 30 gündən artıq müddətə baxmamış daimi komitənin həmin layihəyə baxmaqdan kənarlaşdırılması haqqında Palatanın klerkinə yazılı təklif verir və bu təklif həminin tanış ola biləcəyi yerdə qoyulur. Əgər konqresmenlərin yarından çoxu təklifi imzalayarsa həmin təklif göstərilən siyahıya daxil edilir. Bu siyahıya daxil edilmiş təkliflərə hər ayın 2-ci və 4-cü çərşənbə axşamı günləri sadə prosedurla baxılır.

Senatda isə məsələlər cəmi 2 siyahıya daxil edilir: 1) qanun layihələri və qətnamə siyahısı (işçi siyahı) və 2) icra hakimiyyətinin Senatın təsdiqinə verdiyi məsələlər siyahısı. Məsələlər baxılması üçün xüsusi təqvim günləri nəzərdə tutulmur.

q) Müzakirələr və səsvermə

Nümayəndələr Palatasında hər konqresmen müzakirə olunan əsas məsələ barəsində bir saatadək, düzəlişlər müzakirə olunarkən isə 5 dəqiqəyədək çıxış edə bilər. Çıxış edən konqresmen müzakirə olunan məsələdən kənara çıxma bilməz. Səsverməyə keçmək haqqında qərarın qəbul olunması ilə müzakirələr kəsilir.

Senatda müzakirələr qaydası bir qədər fərqlənir. Çıxış etmək istəyən senator ayağa qalxaraq sədrlik edənə müraciət etməlidir. Sədrlik edən müraciətlərin daxilolma ardıcılığı ilə söz verir. Müzakirələrin dayandırılması haqqında Senatın xüsusi qərarı yoxdursa müzakirələrdə çıxış etmək vaxtı məhdudlaşdırılmaz, yəni senator istədiyi qədər danışa bilər. Parlament etikası qaydalarını pozmayıbsa senatorun sözünü kəsmək və onu çıxış hüququndan məhrum etmək olmaz. Senatorların yalnız müzakirə edilən məsələ barədə danışması tələbi də yoxdur. Bəzən senatorlar vaxtı uzatmaq üçün müzakirə edilən məsələdən asılı olmayaraq istənilən mövzuda danışır, Bibliyanı, qəzetləri, hətta telefon məlumat kitablarını oxuyur.

16 senatorun yazılı müraciəti olduqda müzakirələrin dayandırılması haqqında məsələ növbəti iş günündə diskussiyasız səsə qoyulur. Senatorların beşdə üç hissəsi (60 senator) lehinə səs verərsə müzakirələr üçün 30 saat vaxt ayrılır və bu vaxt çoxluq və azlıq partiyaları arasında bərabər bölünür. Bu halda hər bir senator bir saatdan artıq çıxış edə bilməz. Lakin o, ayrılmış vaxtı tamamilə və ya qismən başqa senatora verə bilər. Ayrılmış 30 saatlıq müzakirə müddəti başa çatdıqdan sonra müzakirələr başa çatmış hesab olunur və səsvermə keçirilir.

Konqresdə səsvermənin bir neçə növü məlumdur.

“Şifahi” səsvermə zamanı sədrlik edənin elan etməsindən sonra əvvəlcə lehinə, sonra isə əleyhinə olanlar yerdən qışqırmaqla səs verirlər. Sədrlik edən səs-küyün ucalığından asılı olaraq qərarın qəbul olunub-olunmadığını elan edir.

Ayağa qalxmaqla səsvermə zamanı sədrlik edən lehinə olanlardan ayağa qalxmağı və onların səsi sayılana qədər ayaq üstə qalması xahiş edir. Cəsləri adətən klerk (katib) sayır. Sonra isə eyni qayda ilə əleyhinə olanlar sayılır.

Nümayəndələr palatasının yetərsayının beşdə birinin (yəni 44 deputatın) tələbi ilə səs sayıcıların köməyi ilə səsvermə keçirilir. Bu halda spiker hər 2 tərəfdən bir və ya bir neçə deputata səsərin sayılmasını həvalə edir və lehinə olanlardan səssayıcılara yaxınlaşaraq öz səsələrini qeydə aldırmağı xahiş edir. Səsvermə qurtardıqdan sonra səssayıcılardan biri lehinə verilən səsərin miqdarını elan edir. Sonra isə əleyhinə olan səsər eyni qaydada sayılır. Spiker isə ümumi nəticəni elan edir.

44 konqresmenin tələbi ilə qeydə alınmaqla səsvermə keçirilə bilər. Bu zaman səsvermə ya elektron sistem vasitəsilə keçirilir, yaxud da Spikerin tapşırıqına əsasən klerk lehinə və əleyhinə olan konqresmenləri sayır.

Nümayəndələr Palatasının bütün tərkibinin beşdə birinin (87 konqresmenin) tələbi ilə adbaad çağırmaq vasitəsilə səsvermə keçirilə bilər. Bu halda klerk bütün konqresmenləri adbaad çağırır və onların hər biri çağırılan zaman məsələnin lehinə və ya əleyhinə olduğunu bildirir. Səsər yarı bölünmürsə Spiker səsvermədə iştirak etmir.

ALTERNATİV SIĞORTA

Dr. NİHAD DALĞIN

Oxucularımıza təqdim etdiyimiz
bu məqalə Türkiyədə nəşr edilən
“Yeni ümid” ilahiyyat məcmuəsindən
alınaraq ixtisarla çap edilir. Müəllifi
Trabzon İlahiyyat məktəbinin müəllimidir.

I. Məsəlman cəmiyyətində sığorta

Məsəlman cəmiyyətində sığortaya ehtiyac olub- olmadığı barədə iki fikir mövcuddur:

məsəlman cəmiyyətində sığortaya ehtiyac yoxdur;

islam cəmiyyətində də sığortaya ehtiyac vardır.

A. “Məsəlman cəmiyyətində sığortaya ehtiyac yoxdur” fikri

Bu fikri müdafiə edən islam alimlərinin rəyincə, sığortaya xas olan yardımlaşma, müsibətlər qarşısında dayanışma ideyaları, islam dini tərəfindən müxtəlif vəsilələrlə cəmiyyətə xidmət edən bütün təşkilatların hədəfi olaraq təyin edilmişdir. Yeni islam sığorta fikrini ümumi olaraq və geniş miqyasda tanımaqdadır. Məsələn, mövcud sığortaların təklif etdiyi xidmət növlərinin tamamını islam üç mərkəzi nöqtədə toplayaraq aşağıdakıları təklif etmişdir:

1. Zəkat sistemi

Zəkat bir paydır ki, Allah-təala müəyyən miqdarda mala sahib olan müsəlmanların malından alınıb, müəyyən xüsusiyyətlərə sahib olan şəxslərə (misal üçün, ehtiyacı olan kasıblara, əlillərə, iflas etmiş tacirlərə və s.) verilməsini əmr etmişdir. Bu sistem ticari sığortadan fərqli olduğu kimi, pensiya sistemindən də fərqlidir. Çünki burada sığorta ödəmələri maddi imkanı olanlar tərəfindən verilməkdə, imkanı olmayanlar isə sığortaya daxil olmalarına baxmayaraq bu maddi mükəlləfiyyətdən azad edilməkdədir.

2. Beytülmal (dövlət xəzinəsi)

İslam dövləti xəzinəsinin gəlir mənbələri və xərcləmə yerləri aşağıdakılardır:

a) Əmvali-zəxirə (taxıl, meyvə v.s.)-nin üçrə (1\10) və tacirlərdən alınan gömrük vergisi. Bunları xərcləmə istiqamətləri: kasıblar, pulsuz qalan yolçular, borcunu ödəməkdən aciz qalan borclular, qidasız qalan qazilər (hərb iştirakçıları), üçr vergisini toplayan verqi məmurları.

b) Xərac və cizyə vergiləri, xaricilərdən alınan hədiyyələr, hərbsiz olaraq alınan anlaşma bədəlləri v.s. Bunlar müsəlmanların ümumi mənfəətləri üçün xərclənir.

c) "Rikaz" deyilən mə'dənlər ilə köhnə dəfinələrin və hər b nəticəsində düşməndən alınan qənimətlərin bir qismi. Bunlar da kasıblara, kimsəsiz, ehtiyacı olan və yetim şəxslərə və pulsuz qalmış yolçulara xərclənir.

d) Tapıntılar (sahibi məlum olmayan itirilmiş əşya), varisi olmayan övlələrin mirası, vəlisi (varisi, məhkəmədə qisas və ya mali kompensasiya tələb edən təmsilçisi) olmayan nəhaq öldürülənlərin kompensasiyaları. Bunlar da tapılan və valideyni məlum olmayan uşaqların, valideynsiz və kasıb uşaqların qida ehtiyaclarına, müalicə pullarına, ödəmələrində isə basdırmağa xərclənir.

Bu gəlir mənbələrindən hər birisi, ehtiyaca görə, digərinin xərcləmə istiqaməti üzrə müvəqqəti olaraq sərf edilə bilər. Göründüyü kimi, beytəlmal islamın kölgəsində olan hər fərdin ümumi sığorta sistemidir.

3. Dövlətin vəzifələri

Dövlətin fərdə və cəmiyyətə qarşı bəzi məsələlər-də qərantiya (zəminlik) məsuliyyəti var. Belə ki, dövlət öz vətəndaşına iş tapmağa, işlə əlaqəli təminatlar verməyə borcludur, aciz və möhtacların kəfilidir. Bütün vətəndaşları üçün normal həyat şərtlərini və səviyyəsini davam etdirəcək maddi gəlir təmin etməyə məcburdur. Vətənin hər tərəfində yol asayışını təmin etmək də dövlətin vəzifəsidir.

Ayrıca, dövlət bir fəlakət nəticəsində, bir bölgə əhalisinin kasıblaşması məqamında ölkə varlıqlarını öz qərantılığı altında o bölgəyə yardıma çağırır, lazımsa, məcbur da edə bilər. Necə ki, Hz. Peyğəmbərin hazırladığı məşrutənin (konstitusiyanın) 11-ci maddəsində (bəzilərinə görə 12 - cide) aşağıdakı şəkildə qanunlaşdırılmışdır: "Möminlər aralarında ağır mali məsuliyyət altında olan heç kəsi bu vəziyyətdə qoymayacaq, fidyə (girov pulu) və ya diyet (mali kompensasiya) kimi borclarını yaxşı və uyğun olduğu bilinən əsaslara görə ödəyəcəklər."

İslam əsaslarının uyğulandığı, dövlətin öz vəzifələrini yerinə yetirdiyi və fərdlərinin yardımlaşma - dayanışma şüuru ilə tərbiyə edildiyi bir cəmiyyətdə sığorta təşkilatlarına ehtiyac duyulmayacağı, onlardan daha yaxşı xidmətin qarşılıqsız olaraq bu institutlar tərəfindən ifa edilə biləcəyi fikri müdafiə edilmişdir.

B. "İslam cəmiyyətində də sığortaya ehtiyac vardır" fikri

Bu fikri müdafiə edənlər Hz. Peyğəmbər dövründəki institutları əsas götürmüşlər. Yuxarıda göstərilən və xalqa xidmət edən institutların (zəkat, dövlət xəzinəsi və vəzifələri) xaricində qalan və təminata ehtiyacı olan başqa sahələri də əhatə etmək məqsədi ilə hələ Hz. Peyğəmbər müxtəlif cəmiyyətlər təşkil etdirmişdir. Məsələn, qəbilələrin bir-birinə yardım etmələri məqsədi ilə işləyən "akilə" sistemi Hz. Peyğəmbər tərəfindən islam institutlarına daxil edilmişdir. Ayrıca Mədinə məşrutəsinin vətəndaşların aşağıda göstərilən üç xüsusi-də yardımlaşmalarını qəti əmr etdiyi mə'lumdur:

qətlə yetirmə, ya da yaralama halında ölənin və ya yaralanın ailəsinə verilməli olan kompensasiya (mal və ya pul şəklində);

hərb əsirlərinin azad edilməsi üçün fidyə (girov pulu) ödənməsi;

maliyyə baxımından ağır vəziyyətə düşən müsəlmanların bu ağır vəziyyətdən xilas edilməsi üçün yardımlar.

Alim və tarixçi Cəlal Yeniçəri islamın sistemləşdirdiyi zəkat institutunun çox fərqli sahələrdə sığorta kimi xidmət etdiyi, onun fəal vəziyyətə gətirildiyi bir cəmiyyətdə sığortaya ehtiyac olmayacağı fikrini aşağıdakı surətdə tənqid etmişdir: "Böyük və ümumi fəlakətlərə məruz qalmaq mümkündür və cəmiyyətin bütün zəkat gəlirləri bu xəsarətləri düzəltməyə yetməyə

bilər. Əgər zəkat gəlirinin tamamı belə bir fəlakətin zərərini yox etməyə xərclənsə zəkat fondundan pay gözləyən digər qruplar zərər çəkəcək. Necə ki, varlı bir şəxs, ağır borca girməsinin nəticəsində Hz. Ömər beytülmalından (xəzinədən) ancaq kredit verərək yardım etmişdir”.

Yardımlaşma üçün təşkil edilib, ticarət və gəlir məqsədi ilə çalışmayan sığortalar, bir növ, zəkat institutuna dəstək ola bilər.

Ayrıca, fəlakətlərə məruz qalan insanlara xəzinədən deyil, hadisənin baş verdiyi yerdəki yardımlaşma təşkilatları tərəfindən yardım göstərildiyində dövlət daha fərqli yatırım imkanı tapıb, yeni layihələr və xidmətlər üçün istifadə edə bilər. Bu cəhətdən də sığorta institutu beytülmalə yardım edər.

Burada qeyd etməliyik: dövrümüzdə dövlət nəzəriyyəsi sosial dövlət olma nöqtəsinə gəlmişdir ki, yeni kimi görünən bu anlayışın əslində islami sahədə və Hz. Peyğəmbər dövründə ortaya çıxdığı bir həqiqətdir. Sosial dövlətin hədəfi də sosial təminatdır. Sosial təminatı təşkil etmədə zəkat, sədəqələr, vəqflərlə (fondlarla) bərabər, sosial sığorta və özəl sığortaların da vacib amil olduqları bir reallıqdır.

Bu mövzuda bir hökm vermədən deyə bilərik ki, yardımlaşmaya əsaslanan sığortaların, cəmiyyətə faydası olacaq və digər islami institutların etdiyi xidmətə bu sığortalar yardım edəcək. İslamın məcbur elədiyi yardımlaşma növlərinin yanında, ixtiyari olaraq təşəkkül edən bu yardımlaşma sığortalarının, cəmiyyətdəki iqtisadi intibahın cəmiyyətin alt təbəqələrinə yayılmasında mühüm faydaları olacaq.

II. Alternativ sığorta və onun xüsusiyyətləri

Alternativ sığorta olaraq təqdim etdiyimiz sığorta müasir islam alimlərinə görə, yardımlaşma və ya qarşılıqlı sığorta olaraq tərif edilməkdədir. Bu səbəbdən, bu qismdə istifadə etdiyimiz “alternativ sığorta” ifadəsi yardımlaşma sığortası olaraq anlaşılmalıdır.

A – Alternativ sığortanın tərfi

Yardımlaşma sığortası müxtəlif şəxslərin birləşərək onlardan birinin bir fəlakətə məruz qalma halında xəsarətini təzmin (kompensasiya) etmək üzrə bir yardımlaşmadır. Bu yardımlaşma bir müqaviləyə əsaslanması halında qarşılıqlı sığorta adını almaqdadır.

Müasir Türk Mədəni Qanunu (Türk Mülki Kodeksi) 932–ci maddəsində və Türk Ticarət Kodeksinin 1263–cü maddəsində qarşılıqlı sığorta aşağıda təqdim edilən şəkildə tərif edilməkdədir: “Bir neçə şəxs birləşərək aralarında hər hansı birinin düşər qalacağı hər cür təhlükələrdən meydana gələn xəsarətləri təzmin etmələrinə qarşılıqlı sığorta deyilir.”

B – Xüsusiyyətlər

1. Müqavilə bağlayan tərəflər verəcəkləri sığorta ödəmələrini də bu məqsədlə (yardımlaşma) verdiklərini ifadə etməkdədirlər.

2. İdarə və mülkiyyət haqqı demokratik bir xüsusiyyət daşımaqdadır. Belə ki, hər şəxs hər vaxt bu sığortalara üzv ola bilər. Üzv ola bilmək üçün din, dil, irq və s. şərtləri qoyulmur. Sığortalı istədiyi vaxt üzvlükdən çəkilmə haqqına sahibdir. Lakin üzvlükdən çəkilmək istəyən şərikin yerinə gətirməyə məcbur olduğu bir məsuliyyəti varsa onu yerinə gətirmədən ayrılı bilməz.

İdarədəki demokratizm isə belədir: Yardımlaşma sığortası cəmiyyətlərinin idarəçiləri, cəmiyyət üzvləri tərəfindən seçilir. Hər üzvün yalnız bir səs haqqı vardır.

Anonim ortaqlıqlarında (aksioner cəmiyyətlərdə) şirkət idarəsini, pay sahibləri öz məsuliyyətləri altına almaqdadırlar və səslərin əksəriyyətinə malik olanlar tərəfindən idarə olunurlar.

3. Hər üzv həm sığortalı, həm də sığortaçıdır. Eyni vaxtda sığortaçı olan sığortalı mövcud sığortalarda olduğu kimi, sığortalanan malın qorunması mövzusunda məs'uliyyətsiz davranmaz.

4. Yardımlaşma sığortasının idarəçiləri digər üzvlərinin vəkili olaraq fəaliyyət göstərməkdədirlər. Üzvlər isə bir-birinin kəfilidir. Müqavilədə hər biri digərinin maddi xəsarətini təzmin etmək üzrə söz vermişdir. Beləliklə, bir-birinə kömək etmək üzrə sözləşən bir cəmiyyət meydana gəlmiş olur.

5. Yardımlaşma sığortalarında sərmayə şərti yoxdur. Tərifdə ifadə edildiyi kimi, üzv olmaq istəyənlərin müqavilənin bağlanma əsnasında söz vermələri kifayətdir (şəxs söz verib vəd etdiyində dini cəhətdən və məhkəmə baxımından verdiyi sözünü yerinə yetirməyə məcburdur). Bununla belə, sözləşmə əsnasında üzvlərin ilk yardımlarını nəgd şəkildə vermələri ilə müəyyən bir sərmayənin meydana gətirilməsi də mümkündür.

6. Yardımlaşma sığortalarında üzvlərin mali yardımları arta və ya azala bilər. Mövcud ticari (qeyri-İslam) sığortalarda, sığortalının maliyyə məsuliyyəti sığorta sözləşməsi əsnasında müəyyənləşdirilir, ancaq məsuliyyətinin nə qədər davam edəcəyi əvvəlcədən şərtləndirilmir. Yardımlaşma sığortalarında da üzvlərinin nəticəvi məsuliyyəti ancaq ilin sonunda qəti olaraq məlum ola bilər. Çünki hər üzv başqa üzvlərin məruz qaldığı müəyyən itkiləri təzmin etməyə söz vermişdir. Dolayısıyla itkilər baş vermədən nə qədər maliyyə məsuliyyəti altına giriləcəyi öncədən bilinmir. Bu səbəblə yardımlaşma sığortaları ticari sığortalardan fərqlənir.

7. Yardımlaşma sığortası cəmiyyəti üzvlərinin məqsədi gəlir əldə etmək deyildir. Əsl məqsəd fəlakətə məruz qalan digər üzvlərini maddi yükdən azad etməkdir. Məhz bu mənada islam sığorta fikrinə qarşı olmadığı kimi, yardımlaşma cəmiyyətlərini – yardımlaşma sığortalarını – təşviq etmişdir. Lakin islam sığorta fikrinin sui-istifadə edilməsinə, sığortanın bir gəlir mənbəyinə çevrilməsinə qarşıdır.

8. Alternativ sığortada xidmətlər mümkün dərəcə minimal xərcləmə-lərlə icra edilməkdədir.

Mövcud ticari sığortaların xərcləmələrinin böyük bir qismini təşkil edən elan və reklam xərcləmələri, tanıtma toplantıları alternativ islami sığortalarda ən aşağı səviyyəyə enir. Çünki bu müəssisənin məqsədi mənfəət olmadığı üçün reklama ehtiyac olmur, lazım olan tanıtma sahəsində isə bilavasitə üzvləri fəalliyət göstərəcək və ayrıca işçilərə ehtiyac qalmayacaq.

9. Yardımlaşma sığortası mühit və cəmiyyətə xidmət etmək surətiylə sosial rol almaqdadır. Yuxarıda bəhs edildiyi kimi, az zəhmət qarşılığında sığorta xidməti vermək, cəmiyyətdə sığorta xidmətinin yayılmasına kömək edəcək amildir.

Sığorta haqlarının ağır olmasından dolayı, sığortalana bilməyən şəxslərin də sığorta xidmətindən istifadə etməsini təmin edəcəkdir.

Sığortalılardan əldə edilən sərmayənin rəşional istifadə edilməsi nəticəsində əldə ediləcək gəlirin yenə sığortalılara dönməsi yolu ilə cəmiyyətdə iqtisadi səviyyə yüksələcək, iqtisadi rifah cəmiyyətin alt təbəqələrinə yayılacaq.

Yardımlaşma sığortasının, sığorta industriyasına daxil olması nəticəsində mövcud ticari sığortalar rəqabət şərtlərinə girəcəkləri üçün, sığorta haqlarını aşağı salacaq, daha fərqli xidmətlərə yönələcəklər və sığortalılar lehinə istifadə ediləcəklər.

10. Yardımlaşma sığortaları haram ünsürlərdən uzaq tutulduğu kimi, bütün harama aparan şərtlərdən də uzaqdır. Məsələn, yardımlaşma sığortalarında, vaxtında pulunu ödəməyənin gecikmə faizi ilə bərabər ödəməsi şərti yoxdur.

MÜŞAHİDƏÇİ MISSİYASI VƏ SEÇKİLƏR (İkinci məqalə)

Niyazi Mehdi

Seçkilərdə beynəlxalq müşahidə işinin qarşısına çıxan problemlər

Son on ildə seçkilər üzrə beynəlxalq müşahidə işi çox gəlişsə də və bir çox ölkələrdə bu müşahidə seçkilərin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxarsa da, sözsüz, o, bütün “dərnlərə dərman” ola bilməyib. Bütün beynəlxalq müşahidələrə baxmayaraq hələ də çatışmazlıqlarla, hətta saxtakarlıqlarla dolu olmuş seçkilərin sayı həddən artıqdır. Tomas Karosers birinci məqalədə haqqında danışdığımız yazısında (Thomas Carothers. The Observers Observed. - “Journal of Democracy”. July 1997) bildirir: 1996-cı ildə Nikaraquada prezident və parlament seçkilərini kütləvi sayda beynəlxalq müşahidəçilər izləsələr də həmin seçkilərdə texniki çatışmazlıqların, hədsiz siyasiləşmiş və səmərəli işləməyi bacarmayan seçki komissiyasının qarşısını almaq olmadı. Bu seçkidə səslərin sayılması çox ləng və şübhəli aparıldı. Oxşar olaraq, 1996-cı ildə Bosniyada keçirilmiş seçkiyə geniş beynəlxalq yardım göstəriləsə də həmin seçkinin azad və ədalətli olması şübhələrlə sonuçlandı. Albaniyada keçirilmiş parlament, Ermənistanda keçirilmiş prezident seçkilərində isə müşahidəçilər seçki ilə bağlı ortaya çıxmış bir çox problemləri qeydə alsalar da faktdır ki, onların qarşısını ala bilmədilər.

Tomas Karosers bütün bu kimi faktlardan nəticə çıxarır: görünür, müşahidələr qarşısına çıxan məhdudiyyətlər qaçılmazdır. Yabancı müşahidəçilər tam qütbləşmiş fraksiyaları yola gətirib əməkdaşlıq etməyə razı sala bilmirlər.

Müşahidə işinin qurulmasında belə bir problem də var. Seçkilərin müşahidəsi çoxlu qrupların işə cəlb olunmasına gətirib çıxarır, ancaq sonra da onların özfəaliyyətinin qarşısını almaq olmur. Məsələn, 1996-cı ildə Nikaraquadakı seçkidə səksəndən çox müşahidəçi dəstəsi işə qoşulmuşdu, ancaq onlardan çox azı yüksək müşahidəçilik bacarığı göstərmişdi. Həmin qruplar ABŞ-ın siyasi partiyaları ilə bağlı institutlardan, Seçki Sistemi üzrə Beynəlxalq Qurumdan, ATƏT-dən gəlmişdi. Yerdə qalan dəstələr isə zəif hazırlıqdan keçmiş təcrübəsiz müşahidəçilərdən toplanmışdı. Bu dəstələr çox az informasiya əldə edə bilirdi. Onlardakı adamların müşahidələri peşəkarlıq tələblərinə cavab vermirdi. Avropadan gəlmiş parlament, partiya qrupları isə daha çox “elektoral turizm” məqsədini güdən adamları andırırdılar.

Tomas Karosers bir problemi də göstərir: müşahidəçilər tənəsübü pozaraq əsas diqəti seçki gününə yönəldirlər, halbuki səsvərmə günü uzun bir prosesin kiçik parçasıdır. Həmin prosesin yerdə qalan hissələrinin payına seçki qanunu, partiyaların, namizədlərin qeydiyyatı, səsvərenlərin siyahısının hazırlanması, rəqabətdə olanlara mediya da hansı qaydada yer ayrılması və s. kimi çox ciddi məsələlər düşür. Yüksək peşəkarlığı olan müşahidə qurumları prosesi izlədikcə proqramlarında düzəlişlər edərək həmin hissələrin hamısına gərəkli dərəcədə diqqət ayırırlar.

Tomas Karosers bu tezisini formulə edəndən sonra bildirir ki, qısa vaxt üçün müşahidəyə gəlmiş qruplar diqqətlərini məhz səsvərmə gününə “zilləməklə” başqa günlərdə baş verənlərdən xəbərsiz qalır. Ancaq bu bəlaya başqa şəkildə bəzən bütün seçkini izləyən müşahidəçi dəstələri də düçar olurlar. Onlar çox vaxt bəyanatlarını bütün seçki prosesinin yox, səsvərmə gününün faktları əsasında qurmağa meyillənir. Beləliklə də, bəyanatlarda seçki prosesinin bir çox faktları, problemləri: seçki komissiyasının tərəfkeşlik edib-ətməməsi, əhəlinin seçkidə iştirak üçün maarifləndirilib- maarifləndirilməməsi, dövlət televiziyasında tərəflərə bərabər vaxtın ayrılıb-ayrılmaması və s. unudulur. Bu deyilənlər 1996-cı ilin İyununda Rusiyada prezident seçkilərini müşahidə etmiş qrupların işində özünü göstərən çatışmazlıqlardan olub. Boris Yeltsinin kampaniyasında dövlət qaynaqlarından

güclü istifadələr vardı. Onun üçün dövlət televiziyasında qat-qat çox imkanlar açılmışdı. Xarici müşahidəçilərsə həmin faktlara barmaqarası baxdılar.

Müşahidəçilərin çoxunun qısa vaxt üçün gəlməsi, Tomas Karosersin fikrincə, onunla sonuclanır ki, seçkinin dərin siyasi vəzifələrinə, kontekstinə az diqqət verilir. Bir xeyli müşahidəçinin gizlində şüuruna hakim olan inam budur ki, bəzi ölkələrdə seçkinin keçirilməsi özü-özlüyündə elə bir yaxşı işdir ki, buna da sevinmək olar. Ancaq demokratiyaya keçməyə çalışan toplumların son illərdəki təcrübəsi başqa şeyi göstərir. Göstərir ki, heç nəyi nəzərə almadan seçkinin olmasına sevinmək bəzən problematikklik yaradır. Məsələn, seçkilərin ölkədəki tərəflər arasında münaqişələrin həlmini üçün sərf olunan çalışmalara kömək etməyə gücü çatmaya da bilər, hətta tərsinə, seçkilər 1992-ci ildə Anqolada, 1993-cü il Burundidə olduğu kimi vətəndaş münaqişələrinə qayıdış üçün təkana da çevrilə bilər. Seçkilər iqtidara keçmiş demokratik olmayan bir liderin hakimiyyətini legitimləşdirmək üçün vasitə də ola bilər. Belə lider, adətən, seçkilərdə çoxlu saxtakarlıqlar etməklə seçkilərdən öz məqsədləri üçün istifadə edir. Bunu biz 1993-cü ildə Qabonda, 1995-ci ildə Qazaxıstanda prezident seçkilərində görmüşük. Seçkilər eləcə də Pakistanda olduğu kimi hakimiyyət uğrunda qüvvələrin uzun zamandan bəri davam edən mübarizəsinin forması olaraq demokratik təcrübədən qıraqlı da dura bilər. Bax, belə hallarda müşahidəçilərin seçkiyə sırf texniki tərəfdən yanaşaraq, dərinləşən siyasi prosesləri nəzərə almadan heabat yazmaları ona gətirib çıxarır ki, demokratik olmayan siyasi proses legitimləşir.

Beliklə, Tomas Karosersdən aldığımız materiallar başqa məsələlərdə dəfələrlə unutmadığımızı gərəkli edən bir həqiqəti yenidən gündəmə gətirir. Bizdən hərəkət olmasa, xarici müşahidəçilərdən də "bərkət" olmayacaq!

"Azad və ədalətli seçki" meyarına yaxın məsafədən baxış

Demokratiyaya keçid iddiasında və ya cəhdində bulunan ölkələrdə aparılan parlament, prezident, eləcə də başqa seçkilərdə ortada "Azad və ədalətli seçki" deyilən meyar olmasa beynəlxalq müşahidəçilərin işi, seçkilərə verdikləri qiymət dağınıq olar. Seçkilər bitən kimi müşahidəçilər təəssüratlarını məhz bu iki anlayışın - "azad" və "ədalətli" anlayışlarının işığında saf- çürük etməyə çalışırlar. Müşahidəçilərə "həmlə edən" jurnalistlər, onlardan soruşur: "seçki azad və ədalətli olub, ya olmayıb?".

"Azad və ədalətli" anlayışları ilə bildirilən meyarın açıqlanmasını Yorgen Elklitin "Seçkiləri nə azad və ədalətli edir?" məqaləsi verir (bax: Jorgen Elklid. What makes Elections Free and Fair? - "Journal of Democracy". July 1997). Bu yazar Danimarkanın Aarhus Universitetinin siyasi elmlər üzrə professorudur. Oyazısında bildirir ki, "azad və ədalətli" ölçüləri ilə seçkiyə yanaşanda seçkinin hər hansı bir önəmli mərhələsini götürmək düz deyil. Müşahidəçilər bütün seçki prosesini, eləcə də onun dürlü aspektlərini "azad" və "ədalətli" anlayışları işığında araşdırmalıdır. Məsələn, onlar seçki sistemini, səsverənlərin qeydiyyat sistemini, seçki prosesini göstərmək üçün mediyanın yaxın buraxılıb-buraxılmamasını, kampaniya qaydalarını, səsərin sayılması qaydalarını və s.-ni) araşdırmalıdır. Eləcə də müşahidəçilər azad və ədalətli seçkiyə bütün şəraitin, imkanların verilib-verilməməsini aydınlaşdırmalıdır.

İndi isə "azad və ədalətli seçki" meyarının konkret məzmununa baxaq. Robert Dahl adlı alim seçkilərlə bağlı yadlara salır ki, azadlıq zorunlamağa, məcbur etməyə qarşı duran anlayışdır. Azadlıq bir şeyi başqasından üstün sayıb seçmək haqqının tanınması, ortada olmasıdır. Azadlığa qarşı duran zorunlamaq, məcbur etmək isə öncəkinə tərs duraraq seçmək vəziyyətinin olmamasını bildirir.

Yorgen Elklit yazır ki, Robert Dahl "ədalətli" anlayışını tərəfkeşsizlik, umacaqsız yanaşma şəklində açıqlayır. Ədalətinin tərsi bərabər olanlara bərabərliyi pozaraq yanaşmaqdır. Belə

yanaşılarda, məsələn, hansı adamsa, qrupsa əsaslandırılmamış üstünlük verilir. Göründüyü kimi, ədalətlik davamlı, təkrarlı olaraq, qaydalar əsasında yanaşmanı, yarışanlar arasında imkanları bərabər paylamağı nəzərdə tutur. Bəs yaxşı, “azad” və “ədalətli” anlayışlarının önəm baxımından münasibəti necədir? Yorgen Elklitin fikrincə, bu iki anlayışdan birincisi, yəni azadlıq daha üstün sayılmalıdır, çünki məhz azadlıq ədalətə şərait yaradır, daha sonra Yorgen Elklit məqaləsində “Azad və ədalətli seçki” meyarı ilə bağlı aşağıdakı cədvəli verir

Səsvermə günündən qabaq nələr seçkidə azadlığın olmasını doğrulayır

1. Hərəkət azadlığının olması.
2. Düşüncələrini (namizədlərlə, mediya ilə, səsverənlərlə və başqaları ilə bağlı) söyləmək azadlığının olması.
3. Toplaşmaq azadlığının olması.
4. Birlik yaratmaq azadlığı.
5. Seçki və seçki kampaniyası ilə bağlı hər hansı qorxudan azad olmaq.
6. Seçkiyə qoşulmağa (həm partiyalar, həm də asılılıqsız namizədlər üçün) əngəllərin olmaması.

Səsvermə günündən qabaq nələr seçkinin ədalətli olmasını doğrulayır

1. Seçki prosesinin şəffaf olması (yəni üstüörtülü heç nəyin olmaması).
2. Hər hansı partiyaya, sosial qrupa imtiyaz verilməsinə güvəniş verməyən seçki aktları və seçki sistemi.
3. Seçki qeydiyyatına alınmağa əngəllər qoyulmaması.
4. Namizədlərə polisin, ordunun, məhkəmənin tərəfkeşliksiz yanaşması.
5. Seçkilərə siyasi partiyalar, asılılıqsız namizədlərin qoşulması üçün bərabər və əlverişli şəraitin yaradılması.
6. Tərəfkeşliksiz seçki-maarifləndirmə proqramlarının yerinə yetirilməsi.
7. Qaydalar əsasında seçki kampaniyasının keçirilməsi.
8. Mediyadan istifadə üçün bərabər şəraitin olması.
9. İctimai fondlardan siyasi partiyalara payların ayrılmasına əngəllərin qoyulmaması.
10. Seçki kampaniyası məqsədlərinə hökumət vəsaitlərinin sərf olunmaması (1998-ci il sentyabrın 19-da Motodromda Heydər Əliyevlə seçicilərin görüşünün təşkilində bu prinsip pozuldu. Görüşdə iştirak edənlərdən bəziləri ağızlarından qaçırdılar ki, onların rayondan Bakıya gəlməsi üçün yerli icra aparatı avtobuslar tutub).

Səsvermə günü nələr seçkilərdə azadlığın olmasını doğrulayır

1. Seçkilərdə iştirak üçün əlverişli şəraitin olması

Səsvermə günü nələr seçkilərin ədalətli olmasını doğrulayır

1. Siyasi partiyaların nümayəndələrinin, akkreditə edilmiş yerli müşahidəçilərin, eləcə də beynəlxalq seçki müşahidəçilərinin, mediya nümayəndələrinin bütün seçki məntəqələrinə buraxılması.
2. Səsvermənin gizliliyi.
3. Səsverənlərin qorxudulmaması.
4. Səsvermə bülleteninin səmərəli tərtibi.

5. Uyğun səsvermə qutularının olması.
6. Səsverənlərə tərəfkeşsizliklə yardım göstərilməsi (buna görə varsa).
7. Səsləri saymaq üçün uyğun prosedurun olması.
8. Səsvermə bülletenləri ilə uyğun rəftar.
9. Seçki materialları daşınılarkən gərəkli qabaqlayıcı ölçülərin götürülməsi.
10. Seçki məntəqələrinin tərəfkeşliksiz qorunması.

Səsvermə günündən sonra nələr seçkilərdə azadlığın olmasını doğrulayır

1. İddia üçün qanuni imkanın olması.

Səsvermə günündən sonra nələr seçkilərin ədalətli olmasını doğrulayır

1. Seçki nəticələrinin rəsmi və tez elan edilməsi.
2. Hər hansı seçki iddiası ilə tərəfkeşliksiz rəftar.
3. Seçki nəticələrinin mediada tərəfkeşliksiz bildirilməsi.
4. Dəxli olan hərə kəsin seçkinin nəticələri ilə tanış olmağa buraxılması.

Göründüyü kimi, “azad və ədalətli seçki” meyarını dəqiq etmək, dəqiq işlətmək üçün yetərincə əlamətlər tapılıb. Azərbaycanda seçkiləri “kələk gəlib” bu əlamətlərin yanından sivişib keçməklə aparmaq istəyənlər bu baxımdan böyük ilğımların, aldanışların içindədirlər.

BORC İTTİFAQLARI

(təşkilin və hüquqi nizamlaşmanın beynəlxalq təcrübəsi)

RASİM MUSABƏYOV

Vətəndaşların borc istehlak kooperativləri (borc ittifaqları) borc-əmanət sahəsində vətəndaşların istehlak kooperasiyasının özünəməxsus formasıdır. Bir çox ölkələrdə borc ittifaqlarının fəaliyyəti Beynəlxalq Kooperativ Alyansın prinsipləri və borc ittifaqları beynəlxalq hərəkatının fəlsəfəsinə əsaslanır.

Borc ittifaqları kommersiya təşkilatı olmayıb məhdud miqdar şəxslərə - öz payçalarına xidmət göstərir. Onlar şəxsi əmanətləri qəbul edir və payçılara borc verir. Bu əməliyyatlar formaca bank əməliyyatlarına oxşasa da mənfəət əldə edilməsinə yönəlmədiyinə, eləcə də borc ittifaqının payçılarla bağladığı müqavilələr ictimai müqavilə olmadığına görə mahiyyətə fərqlidir. Məhz buna görə borc ittifaqları borc təşkilatları kimi qiymətləndirilməməli və onların Mərkəzi Bankın lisenziyasına ehtiyacı olmamalıdır.

Borc ittifaqının üzvləri (payçılar) yaşayış və iş yerinin ümumiliyi, eyni peşə mənsubiyyəti kimi sosial əlamətə görə bir-birinə bağlı olan fiziki şəxslər öz vəsaitini - üzvlük haqqı və şəxsi əmanətlərini borc ittifaqında birləşdirirlər. Bu halda şəxsi əmanətlər payçıların mülkiyyətində qalır, üzvlük haqları isə borc ittifaqının hesabına keçir. Payçıların şəxsi əmanətləri, eləcə də borc ittifaqı vəsaitinin bir hissəsi borc ittifaqının payçalarına verilmək üçün qarşılıqlı yardım fondunu təşkil edir. Borclar üzrə əldə edilən bütün gəlir payçılar arasında onların borc ittifaqlarına keçirdikləri şəxsi əmanətlərə mütənasib olaraq bölüşdürülür. Borc ittifaqının fəaliyyəti ilə əlaqədar inzibati təsərrüfat xərcləri payçıların əlavə verdikləri üzvlük haqları ilə ödənilir. Beləliklə, borc ittifaqı əsas fəaliyyəti üzrə mənfəət əldə etmədiyinə görə kommersiya təşkilatı deyil.

Borc ittifaqının daxili həyatı idarəetmənin nizamnamə və idarəetmə orqanları haqqında xüsusi qanunda göstərilmiş kooperativ prinsiplərinə əsaslanır. Hər bir payçının borc ittifaqına keçirdiyi vəsaitin miqdarından asılı olmayaraq bir həlledici səsi var və o, borc

İttifaqının idarə edilməsində iştirak edir. İclaslararası fasilələrdə borc ittifaqının işini payçıların ümumi iclasının payçılar sırasından seçdiyi və ümumi iclasın təsdiqlədiyi xüsusi qayda əsasında fəaliyyət göstərən idarə heyəti aparır. Bundan başqa, ümumi iclas payçılar sırasından eləcə də borc ittifaqının təftiş komissiyasını və borc komitəsini, həm də borc ittifaqına üzvlük üzrə komitəni seçir. Borc ittifaqının seçki orqanlarının üzvləri öz fəaliyyətlərini ictimai əsaslar (könüllülük prinsipi) üzərində qururlar. Ancaq borc ittifaqları gündəlik işi aparmaq üçün zəruri olan heyəti işə götürə bilər.

Borc ittifaqları hüquqi şəxsləri payçı kimi qəbul edə və onun üzvü olmayan hüquqi və fiziki şəxslərə hər hansı bir maliyyə yardımı göstərə bilməz.

Bu gün borc istehlak kooperativləri (BİK) bütün dünyada geniş yayılır. Onların anlaşılan, etibarlı, özünə nəzarət əsasında qurulmuş fəaliyyət mexanizmi kimi danışılmaz üstünlüyü var. Könüllü birləşən payçılar özlərinə maliyyə yardımı göstərmək üçün özünü maliyyələşdirmə və özünü idarə prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən qurum yaradır.

İlk "xalq kassası"nı 6 dekabr 1900-cü ildə Kvebekdə Alfons Dejardan açdı. Bu günə Kanada əhalisinin kasıb yaşamamasına baxmayaraq BİK şəbəkəsi bütün ölkəyə yayılmışdır. Fiziki şəxsə borc verməyin bu forması 1906-cı ildə qanunvericiliklə qəbul edildikdən sonra tez bir zamanda hamı tərəfindən tanındı. Adamlar eyni maraq dairəsi olan və ya eyni kilsədə ibadət edən şəxsləri birləşdirən və buna görə də pulların düzgün istifadəsinə ciddi təminat verən borc istehlak kooperativlərinə həvəslə gədirdilər. Banklar pulu olan bütün şəxslərlə işlədikləri üçün belə zəmanəti verə bilmirdi. "Xalq kassaları" özünəməxsus bağlı klublara çevrildi. Bu kluba üzv olmaq çox nüfuzlu bir iş idi.

Bir-birinə yardım etmək üçün təkcə adamlar deyil, eləcə də "xalq kassaları"nın özləri birləşdi. Onlar tez genişlənən hərəkət yaratdı. Onun aktivlərinin ümumi miqdarı 77 mlrd. Kanada dollarından artıqdır. O, Kvebek, Manitoba, Ontario və başqa şəhərlərə məxsus təxminən 1,5 min "xalq kassası"ndan ibarət kooperativ bölmə və sığorta şirkətləri, investisiya və konsaltinq firmaları və borc kartları ilə əlaqədar göstərilən xidmət üzrə prosessinq mərkəzlərini əhatə edən korporativ bölmədən ibarətdir.

Borc istehlak kooperativləri dünyanın 87 ölkəsində mövcud olub, 93 milyondan çox adamı birləşdirir. 55 min BİK-in ümumi aktivlərinin miqdarı 4,3 trln. dollardan çoxdur. Onlar təkcə Kanadada deyil, eləcə də ABŞ, İrlandiya, Avstraliya, Cənubi Koreya və Tayvanda daha çox inkişaf etmişdir. Hər 4-cü amerikalı hər hansı bir borc istehlak kooperativinin üzvüdür. Məsələn, ABŞ və Avstraliyada yaşayan Ukrayna mühacirləri eləcə də Ukrayna həmrəyliyi və qarşılıqlı yardım mərkəzinə çevrilən bu cür kooperativlər sayəsində məhv olmayaraq iqtisadiyyatda özlərinə layiq yer tutdular.

Vaxtilə Azərbaycanın da daxil olduğu Rusiya imperiyasında inqilaba qədər 10 mln. payçını birləşdirən və kiçik sahibkarlara maliyyə yardımı göstərən 13 mindən artıq borc-əmanət yoldaşlıqları var idi. Sovet dövründə onlar ləğv edilmişdi, lakin vətəndaşların qarşılıqlı borcvermə ənənələri qarşılıqlı yardım kassaları və "qara kassalar" formasında qalmışdı. Maaşdan ayrılan "üçlüklər" bu kassalarda toplanırdı və çox çətin anda oradan süründürməçiliyə yol verilmədən münasib miqdarda borc götürmək olardı.

İstehlakçılar Cəmiyyətlərinin Beynəlxalq Konfederasiyasının, sonra isə Borc İttifaqları Liqasının fəallığı sayəsində 1992-ci ildən sonra postsovet ölkələrində borc kooperativlərinin dirçəlmə dövrü başladı. Bu proses Baltika respublikalarında, Ukrayna və Moldovada böyük vüsət aldı. Məsələn, Rusiyada 1996-cı ilin ortası üçün 40 mindən çox adamı birləşdirən 130-dan çox borc istehlak kooperativləri özü haqqında məlumat verdi.

Təəssüf ki, bizim ölkədə bu iş rüşeym vəziyyətindədir. Büdcə üzrə parlament komissiyasının iclasında "Borc ittifaqları haqqında" qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı Milli Məclisdə səslənən məlumata görə, bu gün Azərbaycanda fəaliyyəti Milli Bankın

qaydaları ilə tənzimlənən cəmi 13 belə təşkilat fəaliyyət göstərir. Bu, əlbəttə ki, çox azdır. Ancaq obyektiv çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycanda borc istehlak kooperativlərinin inkişafı üçün tutarlı əsas var. Çoxlu miqdarda kiçik investorlar onların geniş sosial bazasını təşkil edir. BİK ənənəvi maliyyə institutlarının əmanət saxlamaq və borc almaq kimi ehtiyacları ödəyə bilmədiyi anda və yerdə meydana çıxır. İstehlakçıya borcvermənin əməli cəhətdən pozulmuş sosialist və hələ qurulmamış bazar sistemi şəraitində BİK az qala yeganə yerdir ki, orada varlı olmayan əhali istehlak və şəxsi ehtiyaclarının ödənilməsi üçün müqabil şərtlərlə borc ala bilər. Bu gün mağazalar çox nadir hallarda və çox həvəssiz, ancaq yatıb qalmış malı satmaq lazım gəldikdə niyə mal satmağa razılıq verir. Banklar isə yüksək faizlər götürür, həddən artıq böyük təminat tələb edir və ümumiyyətlə, az yox, külli miqdar borc alanlara üstünlük verir.

Ümid var ki, borc ittifaqlarının inkişafı Azərbaycanın hələ institusional sistemin geriliyi, maliyyə alətləri və xidmətlərinin məhdudluğu, borc vəsaitinin yüksək qiyməti, “kölge” pul-borc dövryyəsinin böyük payı, vəsaitin az müddətə təklifi hallarının daha çox olması və mühüm kapitalların ancaq Bakıda toplanması ilə səciyyələnən bütün maliyyə bazarına müsbət təsir göstərəcək. Banklar və maliyyə şirkətləri ilə yanaşı, borc istehlak kooperativlərinin də orada olması istehlakçıya borc verilməsi sahəsində rəqabət yaradacaq, bu da öz növbəsində fiziki şəxslər üçün iqtibas qiymətinin aşağı endirilməsinə və uyğun olaraq həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaq. Eləcə də adamların investisiya ehtiyaclarının ödənilməsi imkanlarının müxtəlifliyi özlüyündə onların maraqlarını müdafiə edə və bazar iqtisadiyyatına etibarını artırmağa bilər. Respublikanın maliyyə baxımından zəifləmiş əyalət, şəhər və rayonlarına gəldikdə isə orada borc ittifaqları, sadəcə olaraq, əvəzəlməz rol oynaya bilər.

Ona görə də kollektiv xalq investisiyası forması kimi borc ittifaqlarının inkişafının dəstəklənməsi hökumətin vacib vəzifəsi kimi müəyyənləşdirilməlidir. Onların statusu qanunvericiliklə təsdiqlənməli, maliyyə bazarının iştirakçılarından biri kimi onların fəaliyyətinə nəzarət edən imtiyazlı, həvəsləndirici rejim və sistem işləyib hazırlanmalıdır. Borc ittifaqlarının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi vacibdir, belə ki, bunsuz onlar ayağa qalxa bilməz, eyni zamanda iqtisadiyyatımızın və əhəlinin rifahının yüksəlməsi üçün vacib və xeyirli olan bu işin təhrif edilməsi və nüfuzdan salınması hallarına yol verməmək üçün dövlət nəzarəti də lazımdır.

HAKİM SEÇKİSİNİN PRİNŞİPLƏRİ BARƏDƏ

ABİL BAYRAMOV

Xəzər Universitetinin müəllimi

Müxtəlif məhkəmə təsisatları fərqli sayda dövlət qulluqçularından ibarətdir. Onların tərkibinə məhkəmə müstəntiqləri, ppokupoplap, katiblər və digər şəxslər daxildir. Hakimler, ppokupoplap, məhkəmə müstəntiqləri ümumiləşdirilmiş qaydada magistratlar adlanırlar. Onlar məhkəmə prosesində bu və ya digər keyfiyyətdə iştirak edə bilərlər. Lakin məhkəmə təsisatlarında başlıca pol hakimlərə məxsusdur. Müxtəlif məhkəmələrdə onların sayı fərqlidir. Məsələn, AFR-in beş “fedepal ədliyyə məhkəməsi”nin hər birində orta hesabla 21 (ümumilikdə 104) hakim, Yaponiya Ali Məhkəməsində 15 hakim işləyir. Məhz hakimlər məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirən (bəzi hallarda iclasçılarla birlikdə) xüsusi tipli dövlət qulluqçulardır.

Hakim vəzifəsini tutmaq heç də asan deyil. İnkişaf etmiş ölkələrdə hakim vəzifəsinə namizəd olanlara qarşı bütünlükdə yüksək tələblər ipəli süpülür. Birincisi, yüksək hüquq təhsilinə malik olmaq zəruridir. Özü də, bu halda hakimlik peşəsinə yalnız ən yaxşı tələbələr istiqamətləndirilib. İndiki zamanda şəxsi vəkilliyin daha gəlipli sahə olmasına baxmayaraq, Almaniyada bu təcrübədən geniş istifadə olunur. Ayrı-ayrı ölkələrdə ali hüquq təhsili müəssisələrində təhsil müddəti heç də eyni deyil: Almaniyada 4, ABŞ-da bir qayda olarsa 3, Yaponiyada 2 ildir. Ölkələrin əksəriyyətində belə təhsil müəssisələrinə

(univərsitetlərin hüquq fakültələrinə, hüquq institutlarına, hüquq məktəblərinə) qəbul müsabiqə imtahanları əsasında həyata keçirilir. Bəzi ölkələrdə məhkəmələr xüsusi təhsil müəssisələrində hazırlanır. Məsələn, Fransada ikiillik təhsil verən Milli Magistratlar Məktəbi belə müəssisələrdəndir. Bu məktəbə qəbul olunanların illik sayı 250-275 nəfərdir.

Ali hüquq təhsili müəssisəsini qurtardıqdan sonra hakim vəzifəsinə namizədlər əsasən nəzəri səciyyəli ilk dövlət imtahanını (bütün təhsil kursu üzrə) verib və məhkəmələrə staj keçməyə göndərilir. Burada onlar ya kəşfiyyətli vəzifələrində (məsələn, Fransada), ya da müstəntiq, hakim köməkçisi, məhkəmə auditoru (məsələn, İtaliyada) vəzifələrində çalışırlar. ABŞ-da, anqlosakson hüququnun mövcud olduğu digər ölkələrdə hüquq məktəbinin məzunları adətən hüquq firmalarında işləməyə göndərilir. Bu cür stajkeçmə adətən kifayət qədər uzun sürür. Anqlosakson hüquqlu ölkələrdə bu, qanunla müəyyən edilməmişdir və hər şey təcrübədə həll olunur. Kontinental Avropanın bəzi ölkələrində qanunla müəyyən edilmiş müddətlər mövcuddur. Məsələn, İtaliyada bu müddət 2 ildir, lakin hələlik İtaliya məhkəmə sistemində hakim kadrlarına böyük ehtiyac olduğundan bir çox hallarda stajkeçmə yalnız birillik müddəti əhatə edir. Bundan sonra staj keçən ya məhkəmədə, ya da Ali Magistrat Şurası (məhkəmə işçilərinin və digər magistratların təyinatı, yepdəyişməsi və işləyi təşkil etməsi işlərinə rəhbərlik edən orqan) tərəfindən tapılmış xüsusi müsabiqə komissiyalarında təcrübə xarakterli ikinci imtahanı verib.

Bundan sonra belə mütəxəssis İtaliyada Ali magistrat şurası tərəfindən hakim vəzifəsinə təyin oluna bilər. Fransada belə bir orqan Milli Magistrat Məktəbini bitirmiş şəxslərdən hakimlər təyin edir. Almaniyada ikinci (təcrübəli) imtahandan sonra stajkeçmə iki il davam edir, bundan sonra namizəd hakim vəzifəsinə deyil, hakim postunu alır. O, yalnız fedepasiyanın və ərazilərin ədliyyə nazirliklərində hakim vəzifəsinə namizədlər üçün təyinat olunan siyahıya daxil edilir. Hakim vəzifəsinə almaq üçün isə başqa bir işdə daha üç il sınaq müddəti keçmək tələb olunur. İsveçdə namizəd universitetdən sonra məhkəmədə kəşfiyyətli vəzifələrində iki il davam təcrübə keçməlidir. Adətən bu müddət xeyli uzanır, çünki İtaliyadan və başqa ölkələrdən fərqli olaraq bu ölkədə baş hakim yerləri yoxdur. Yaponiyada hakim vəzifəsinə tutmaq üçün ən azı 10 il hakim köməkçisi işləmək tələbdir. Totalitar sosializm ölkələrində və bir çox postsosialist ölkələrdə ali hüquq təhsili müəssisəsini qurtardıqdan dərhal sonra müəyyən yaşa (adətən 25 yaşa) çatmış şəxs hakim seçilə bilər (tələblər məhkəmədə, populyarlıqda və digər hüquq orqanlarında təcrübəni təhsil müddəti ərzində keçirlər). Totalitar sosializm ölkələrində namizədliklər hakimləri seçən yerli orqanlar tərəfindən işləyi təşkil edilir. Ali təhsil müəssisəsini qurtardıqdan dərhal sonra hakimlərin seçilməsi (bəzi hallarda təyin olunması) hallarına az təsadüf edilir.

Hakim vəzifəsinə namizəd olan şəxs müəyyən edilmiş tələblərə cavab verməlidir. Bu tələblər sırasına yalnız ali hüquq təhsili, imtahanların müvəffəqiyyətlə verilməsi, stajkeçmə, yüksək müsabiqə balı deyil, həm də, məsələn, təmiz reputasiya daxildir. İtaliyada hakim sağlam reputasiyaya malik ailədən olmalıdır. Həmçinin namizədin seçilməsini müəyyən edən adı qaydalara da mövcuddur. Fransada yazılmamış belə bir qayda mövcuddur ki, yaşı 40-dan aşağı və 50-dən yuxarı olan şəxsləri hakim təyin etmirlər.

Əgər namizəd bütün tələblərə cavab verirsə o, üç üsuldən birinin köməyi ilə hakim vəzifəsinə tuta bilər: vətəndaşların birbaşa seçkiləri nəticəsində (bu, bir qayda olaraq yalnız ilkin instansiyadan olan hakimlərə aiddir), nümayəndəli orqanlar tərəfindən seçilməklə və təyinat yolu ilə. İctimai əsaslarla işləyən hakimlər (İtaliyada konsiliatorlar, Fransada mediatorlar və s.), həmçinin məhkəmə iclasları vətəndaşlar tərəfindən seçilir və ya bəzi hallarda icmalar və ya bələdiyyə orqanları tərəfindən təyin olunurlar. ABŞ-da aşağı instansiyadan olan hakimlər vətəndaşlar tərəfindən, İsveçdə məhkəmə iclasları bələdiyyə orqanları tərəfindən seçilir. Totalitar sosializm

ölkələpində (Vyetnamda, Çində və s.) hakimləp və iclasçıləp vətəndaşləp və nümayəndəli opqanləp təpəfindən seçilip.

Əksəp ölkələpdə hakimləp təyin olunup. Təyinetmə hüququna ən müxtəlif opqanləp malikdip. Ali məhkəmələp təkibi adətən dövlət başçısı (Senatın pazılığı ilə ABŞ ppezidenti, ppezidentin təqdimatı ilə Rusiya paplamentinin yuxarı palatası (Fedepasiya Şupası)) təpəfindən təyin olunup. Vaxtilə bəzi Şəpqi Avpopa ölkələpində (Macarıstan, Polşa və s.) hakimləp kollegial dövlət başçısı (Macarıstanda pəspublika Rəyasət Heyəti, Polşada Dövlət Şupası) təpəfindən təyin olunması qaydası mövcud idi. Belə qaydadan indiyədək Kubada istifadə olunup. Yaponiyada yepli hakim vəzifəsinə namizədləp Ali Məhkəmə təpəfindən ipəli süpüləp və Hazirləp Kabineti təpəfindən təyin olunup. Fpansa və İtaliyada hakimləpi müsabiqə əsasında Ali Magistratupa Şupası, Böyük Bpitaniyada isə şəxsi təkibinin gizli saxlandığı komissiyanın zəmanəti üzpə lopd-kansləp təyin edip.

Əksəp ölkələpdə hakimləp ömüplük təyin olunup və ya onlapın vəzifədə olması müəyyən yaş həddi ilə məhdudlaşdıpılıp. Məsələn, Böyük Bpitaniyada hakimləp 72, yuxarı məhkəmələp hakimləpi isə 75 yaşa çatdıqda, Yaponiyada 65 yaşa çatdıqda istefa vepməlidipləp. Başqa ölkələpdə yaş senzi 65-70 yaşdıp. Yalnız bəzi ölkələpdə hakim müəyyən müddətə təyin edilip (Yaponiyada bu müddət 10 ildip), lakin bu müddət uzadıla bildiyindən hakim ömüplük və ya müəyyən yaşa çatanadək vəzifədə qalıp.

Hopmal cəmiyyətləpdə qəbul edilmiş qaydaya əsasən hakim siyasi pəptiya üzvü olmamalı, siyasi fəaliyyətdə, tətildə iştipak etməməli, pədaqoji, elmi, yapaıcılıq işindən başqa heç bip işdə işləməməlidip. Totalitəp sosializm ölkələpində isə, əksinə, qanunla məcburi hesab edilməsə də hakim Kommunist Pəptiyasının sıpalapında olup. Hakim cinayətə, öz vəzifələpinə səhlənkap yanaşmaya, hakim adına yapaşmayan həpəkətləpə yol vepdiyinə və s. səbəbləpə göpə vaxtından əvvəl vəzifədən kənaplaşdıpıla biləp. Böyük Bpitaniyada hakimi lopd-kansləp kənaplaşdıpı. Bunu həm də paplamentin istənilən palatası da edə biləp. ABŞ-da da həmçinin paplament hakimi impiçment qaydasında kənaplaşdıpa biləp, lakin belə nümunələp ABŞ-ın bütün tapixi əpzinə çox az olub. İtaliya və Fpansada Ali Magistratupa Şupası onun təkibində olan intizam palatası işə baxdıqdan sonpa hakimi vəzifədən kənaplaşdıpa biləp. İsveçdə hakimi ali icpa hakimiyyəti opqanı vəzifədən kənaplaşdıpa biləp. Lakin bu halda işə son qəpap vepmək hüququna malik olan məhkəmə baxıp. Müxtəlif ölkələpdə hakimləp təyinatı və kənaplaşdıpılmasının fəpqli qaydası bip məqsəd daşıyıp: həmin ölkənin konkpet şəpaitində onun siyasi institutlapının sistemini nəzəpə almaqla məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyini möhkəmləndipmək.